

ANTIKNI FIGURALNI BRONČANI PREDMETI ARHEOLOŠKO-HISTORIJSKOG MUZEJA U ZAGREBU

(TABLA IX)

Univ. prof. dr. Viktor Hoffiller objelodanio je u sedmoj svesci nove serije Vjesnika hrv. arheološkog društva, 1903/04, str. 98—123, sa dodacima u devetoj svesci, 1906/07, str. 198—200 i dvanaestoj, 1912, str. 313, antikne brončane posude nađene u Hrvatskoj i Slavoniji, a pohranjene u Arheološko-historijskom muzeju u Zagrebu, te je, poredivši ih sa nalazima u drugim zemljama, odredio za neke od njih vrijeme njihova nastanka i kraj u kojem su proizvedene, dok se kod drugih, zbog pomanjkanja podataka, ograničio na to, da utvrdi tip po kojemu su rađene.¹⁾

Univ. prof. dr. Josip Brunšmid objelodanio je u trinaestoj svesci nove serije Vjesnika hrv. arh. društva, 1913/14, strana 207—268,²⁾ gotovo sve antikne figuralne brončane predmete što se nalaze u istom muzeju, uvrstivši ovamo i neke figuralne posude te otkinute zasebne ručice, ataše i dr., koje dr. Viktor Hoffiller nije bio upotrebio u svojoj radnji, kao i druge figuralne ulomke sa predmeta praktične upotrebe, no ograničio se na to da ih opiše i protumači te po mogućnosti datira. Samo kod dva predmeta³⁾ upozorio je na slične primjerke drugdje nađene. Tome je bilo razlogom pomanjkanje materijala za uspoređivanje. Od tog vremena, kroz dvadeset i pet godina, objelodanjeno je, što u časopisima, što u skupnim katalogima muzeja, vrlo mnogo materijala, tako da je sada moguće usporediti pojedine predmete sa često dosta velikim brojem srodnih primjeraka i zaključiti po rasprostranjenosti tipa, u kojem je kraju primjerak zagrebačkog muzeja mogao biti načinjen.

Opširna moja radnja o antiknim brončama zagrebačkog Arheološko-historijskog muzeja pohranjena je u arhivu Dekanata Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zagrebu. Ovdje su objelodanjeni samo neki izabrani, naročito zanimljivi predmeti i neki, koji još nisu bili objelodanjeni.⁴⁾

Budući da je ta radnja dopuna i nastavak radnje dra. Josipa Brunšmida, to već objelodanjeni predmeti nisu ovdje ponovo opisani nego su spomenuti samo naziv predmeta, provenijencija i dimenzije, radi evidencije i lakšeg sravnjivanja s drugim srodnim primjercima. Potanje su opisani novouvršteni predmeti i crtež izgubljenog kipića Priapa.

¹⁾ Sisačke nalaze objelodanio je dr. Viktor Hoffiller i u Jahreshefte, IX, 1908, Beiblatt, 117—134.

²⁾ V. i sv. I, str. 152 i sv. V, str. 117.

³⁾ Br. 23, u Vjesniku, nove serije, VI, str. 147, 3; br. 55.

⁴⁾ Dva najstarija antikna kipića muzejske zbirke: Kouros, Brunšmid br. 78, i ratnik, Brunšmid br. 75, biti će objelodanjeni na francuskom jeziku u Hoffillerovom zborniku te su stoga ovdje izostavljeni.

Brojevi predmeta od 1 do 287 odnose se na redne brojeve u spomenutoj radnji prof. dra. Josipa Brunšmida, a još neobjelodanjenima dani su slijedeći redni brojevi. Oni novouvršteni predmeti koji su s nekih razloga povezani sa prijašnjim primjercima, umetnuti su u redosljedu s njima zajedno.

Budući da je starija bibliografija antiknih figuralnih brončanih predmeta navedena u radnji dra. Josipa Brunšmida, to je ovdje dodana samo kasnija literatura, i to ponajviše na kojoj su strani i pod kojim brojem objelodanjeni ti predmeti u Reinachovom *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, Tome V. Kratica za taj *Répertoire* jest na primjer: R. IV, 172, 5, što znači četvrta knjiga, strana 172, slika 5.

* * *

Anton Hekler upozorio je u svojoj radnji *Kunst und Kultur Pannoniens in ihren Hauptströmungen*,⁵⁾ da je do Trajanova doba stil umjetničkih predmeta u Panoniji bio ponajviše pod uplivom Italije, u drugom stoljeću prevladao je upliv Galije i Germanije, a zatim, pomalo i usporedno, i upliv Istoka.

Te se umjetničke struje razabiru i na brončanim figuralnim predmetima zagrebačkog muzeja.

Neki primjerci, kako je u ovoj radnji istaknuto, vjerojatno su, prema analognim italiskim nalazima, došli iz Italije, ili je barem njihov tip italiskog podrijetla. Kod mnogih primjeraka ustanovljeno je da su srodni primjerci nađeni naročito u Galiji, pa je vrlo vjerojatno, da su i oni kod nas nađeni primjerci uvezeni iz Galije. Jednako se kod drugih primjeraka na osnovu sličnih nalaza može zaključiti da su proizvedeni u Siriji ili Egiptu. Kod nekih predmeta ne dopušta vrlo mali broj sličnih primjeraka da se izvedu zaključci, pa se mora ograničiti na to, da se upozori na te srodne primjerke.

Neki se opet predmeti nalaze u mnogobrojnim primjercima rašireni po čitavoj rimskoj državi ili po njezinom velikom dijelu, a to su obično praktični predmeti: dršci ključeva ili posuda, noge stolaca i slično, čija jednostavna izvedba dopušta mogućnost da su bili izrađeni od domaćih majstora prema opće poznatom tipu.

Dr. Josip Brunšmid istakao je u uvodu svoje radnje da nema sumnje da je u rimsko doba u Hrvatskoj i Slavoniji bilo i domaćih radionica brončanih figuralnih predmeta, kako to potvrđuju neki nedovršeni primjerci nađeni u Sisku, a i ulomci kolosalnih konjaničkih kipova iz Daruvara i Ludbrega, koji se radi svojih dimenzija sigurno nisu mogli iz daleka dovesti, nego su se valjda morali u samim tim mjestima lijevati.

Jedini predmet koji nam nedvojbeno svjedoči o domaćoj proizvodnji figuralnih brončanih predmeta u našim krajevima u rimsko doba, je dvanaest centimetara visoki kipić Venere nađen u antiknom rudokopu kod Srebrenice u Bosni,⁶⁾ jer je na tom kipiću bio prigorio pijesak kalupa, a i na podnožju kipića bilo je ljevarskih grješaka, te se prema tome može zaključiti da se kraj rudokopa nalazila ljevaonica u kojoj je taj neuspjeli primjerak bio proizveden i zatim bačen, budući da se nije mogao dati u prodaju.

⁵⁾ Bulićev zbornik, str. 107—118.

⁶⁾ WM, I, str. 225. Glasnik bos., 1910, str. 200.

Nažalost se taj važni predmet ne nalazi kod nas nego je zajedno sa drugim nalazima otpremljen godine 1884 rudarskom poduzeću »Bosnia« u Beču.⁷⁾

Dr. Carl Patsch, objelodanivši kipić Amora nađen također u Gradini kod Srebrenice,⁸⁾ izrazio je mišljenje da je i taj kipić domaći proizvod, ali se ograničio na to da ponovi podatke o spomenutom kipiću Venere prema članku Radinskoga i mišljenju L. Pogatschnika ne upuštajući se u poređivanje stila, izrade i tipoloških značajaka tih dvaju kipića, što bi svakako bio učinio da su mu potanji podaci o Veneri bili pristupačni. Jednako bi to bez sumnje bio učinio godine 1914, kada je pisao o izrađivanju antiknih brončanih predmeta u Bosni.⁹⁾

Današnji kustos grčko-rimske zbirke Sarajevskog muzeja g. Dimitrije Sergejevski nastoji već dulje vremena da pronađe Veneru iz Gradine, no dosada mu to nije uspjelo.¹⁰⁾

U zbirci Arheološko-historijskog muzeja u Zagrebu javlja se u dva primjerka posebni tip Jupitera (broj 3 i broj 290), kakav se samo kod nas našao u Sisku i u Osijeku, pa zbog neobičnog rasporeda draperije može biti smatran domaćim proizvodom.

Druga tri predmeta upućuju svojom nedovršenom ili slabom izvedbom da su vjerojatno izrađeni od domaćih majstora.

Dr. Josip Brunšmid upozorio je kod kipića broj 59, nađenog u Novim Banovcima, naročito na neuklonjeni šav i na koru od lijevanja, zbog čega bi to mogao biti nedovršeni proizvod domaće radionice.¹¹⁾

Prof. Miloje M. Vasić usporedio je posudicu u obliku poprsja mladića broj 83, nađenu u Vinkovcima, sa sličnom posudicom nađenom u Kostolcu,¹²⁾ pa je zaključio po manjkavoj izradi da su oba primjerka vjerojatno domaći proizvodi, možda kakvih doseljenika sa Istoka.¹³⁾

Merkur broj 28, nađen u Sisku, vrlo je nezgrapnih oblika, a nije dovoljno ni iscizeliran, te je moguće i taj kipić provincijski proizvod.

I jedan kipić zagrebačkog muzeja koji nije kod nas nađen, Merkur broj 37, iz Drinopolja u Trakiji, nosi na desnoj nozi nastavak od lijevanja (Gusszapfen), pa bi se mogao smatrati nedovršenim.

⁷⁾ WM, I, str. 226.

⁸⁾ Glasnik, 1910, str. 200. 1914, str. 205, slika 102.

⁹⁾ Glasnik, 1914, str. 204.

¹⁰⁾ Vjerojatno je to već prije uzalud pokušavao i dr. Carl Patsch, budući da je u svom primjerku »Wissenschaftliche Mitteilungen«, I, podvukao stavak, koji spominje da su nalazi otpremljeni poduzeću »Bosnia« u Beču. (Ovo mi je izvolio saopćiti gospodin Dimitrije Sergejevski.) G. Dimitrije Sergejevski i ja obratili smo se u februaru 1958 godine dr. Carlu Patschu, koji se sada nalazi u

Beču, molbom da bi pomogao da se pribave našoj nauci barem snimci tog kipića. Dr. Carl Patsch odgovorio je da mu nije poznato kuda je kipić dospio.

¹¹⁾ Vjesnik, XIII, 1915/14, str. 252.

¹²⁾ Vjesnik hrv. arh. dr., n. s. VIII, 1905, str. 148—158.

¹³⁾ Ibid., str. 155 ss. Sada su se tim primjercima pridružile još dvije posudice iste vrsti, od kojih je jedna nađena u Srijem. Mitrovici, a druga možda u našoj Makedoniji. Ova posljednja vjerojatno je domaći proizvod.

Tračke brončane kipiće i mogućnost postojanja domaćih radionica u Trakiji proučavao je naročito George Seure,¹⁴⁾ te je izrazio mišljenje da su tim radionicama vjerojatno upravljali doseljenici sa Istoka, možda iz Sirije ili, kako drži Salomon Reinach, iz Aleksandrije.

Friederich Drexel ustvrdio je da su mnogobrojne tako zvane aleksandrijske posude carskoga doba, što se nalaze često u Galiji, Germaniji, Britaniji, podunavskim zemljama i drugdje, uistinu domaći proizvodi onih krajeva u kojima su nađene, samo su uzorci potekli bez sumnje iz Aleksandrije.¹⁵⁾

U krajevima oko srednjeg i donjeg Dunava nađeni su mnogobrojni uresni dijelovi paradne vojničke opreme, načinjeni od brončanog iskucanog lima, a na kojima se ponavljaju malobrojni karakteristični prikazi: Mars, Viktorija, poprsje Minerve, Ganimed i dr. Friedrich Drexel¹⁶⁾ drži da su to vrlo vjerojatno proizvodi carskih radionica oružja u Panoniji i Meziji u drugom stoljeću poslije Krista, a koje su stajale u uskoj međusobnoj vezi.

Po stilu izrade valja ubrojiti među proizvode tih tvornica gornji dio orla nađen u Dalju u Planini (broj 257) te masku Meduze iz Siska (broj 303), a možda i jednu posudicu u obliku poprsja, što se čuva u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i umjetnički obrt (inventarni br. 623).

Sa više sigurnosti moglo bi se govoriti o domaćim radionicama u ovim krajevima kada bi bilo poznato više domaćeg materijala, to jest kada bi bili naučnim iskapanjima pretraženi i proučeni Siscia, Sirmium, Mursa i druga znatnija mjesta.

No sve kad bismo i sa potpunom sigurnošću mogli dokazati da su mnogobrojni ili čak i svi ti figuralni predmeti carskog doba proizvedeni u ovim krajevima, doznali bismo tek to, da su proizvađači bili prožeti upravo tako sasvim rimskim duhom kao i oni kojima su ti predmeti u antikno doba pripadali, bili oni doseljenici iz drugih krajeva rimske države ili poromanjeni domaći stanovnici.

Nema među do danas kod nas nađenim kipićima ni jednoga koji bi mogao biti smatran prikazom kojeg domaćeg božanstva, kao što su naročiti tipovi sirske Venere ili galskog Dispatera, a nema među njima također nijednoga koji bi prikazivao domaćeg stanovnika.

Spomenuta neobična draperija plašta na Jupiteru broj 3 i broj 290 ne pokazuje drugo nego provincijalno, neinvenciozno i dosadno ponavljanje na obim ramenima motiva koji samo na jednom ramenu daje nagome liku nemir i živost.

Jedino je na spomenutim uresima paradne vojničke opreme, izrađenim vjerojatno u panonskim i mezijskim carskim tvornicama oružja u drugom stoljeću poslije Krista, Friedrich Drexel upozorio na naročito helenistički duh njihovih motiva, kojim se ti proizvodi odlikuju od sličnih proizvoda drugih krajeva. Vjerojatno je tome uzrokom upliv tradicija tračkih tvornica oružja, koje su valjda, bilo u davnini bilo u carsko doba, došle u vezu sa panonskim i mezijskim tvornicama.

¹⁴⁾ Revue archéologique, 1922, I, str. 68.

¹⁶⁾ Bulićev zbornik, str. 55—72.

¹⁵⁾ Bonn. Jahrb., 118, str. 177 i 207.

Osrednja kvaliteta i neinvenciozno ponavljanje ili variranje klasičnih grčkih ili helenističkih uzoraka općenite su značajke brončanih figuralnih predmeta carskog doba, i stoga je često vrlo teško odrediti doba nastanka pojedinog primjerka, budući da razlike u stilu pokazuju samo različnost vještine i ukusa majstora, koji mogu biti i savremenici, a nemarna izvedba ne mora označavati kasno doba, nego tek slabog radnika.¹⁷⁾

Četiri predmeta Arheološko-historijskog muzeja u Zagrebu,¹⁸⁾ koji su proizvodi starijih vremena, od arhajskog do helenističkog doba, pokazuju tako izrazite značajke doba i naroda u kojima su nastali, da su u ovoj radnji odvojeni od proizvoda rimskog carskog doba i stavljeni po vremenskom slijedu na prva mjesta.

288. Prenestinsko zrcalo sa prizorom Oresta, koji ubija Klitemnestru u prisustvu Elektre.

Provenijencija nepoznata ali po svoj prilici iz Italije. Promjer: 162 mm. Visina od ruba čaške: 179 mm. Visina sa drškom: 338 mm (slika 1).

Današnji sastav zrcala sa drškom je neispravan, jer je gravirana strana okrenuta na prednju stranu drška. Držak i zrcalo nađeni su valjda zajedno, ali rastavljeni, pa ih je netko, koji vjerojatno nije ni znao, da je to zrcalo, spojio onako, kako mu se činilo ispravnijim.

Mali plosnati klin utisnut je između zrcala i prednje strane drška u šuplinu četverolisne čaške, a sastav je zaliven olovom.

Držak i zrcalo vrlo su izjedeni od divlje patine, a naročito negravirana strana zrcala. Velika pukotina prolazi skroz naskroz od lijeve (negravirane) strane zrcala prema sredini, a u pukotini manjka komadić zrcala blizu ruba. Crtež na stražnjoj strani zrcala srećom se vrlo dobro sačuvao, tek je lice Elektre nešto oštećeno nabrekliinama (*boursoufflures*).

Gravirana strana konkavno je svedena, da se sačuva crtež, jer zrcalo prvobitno nije imalo današnji držak, zapravo stalak, na kojemu može uspravno stajati. Na donjem dijelu ataše, na negraviranoj strani zrcala, vidi se gornji dio čaške stiliziranog cvijeta, što svjedoči da je zrcalo isprva imalo oblik običajan kod prenestinskih zrcala od kraja petog stoljeća prije Krista do početka trećeg.¹⁹⁾ Na ataši drška, ljevenoga zajedno sa zrcalom, bio je prikazan stilizirani cvijet, koji je ataši dao naročiti oblik na dva šiljka i tako činio skladan i lijep prelaz od okrugle plohe zrcala na uski držak, koji je završavao glavom mazge. Zrcalo je sigurno prije imalo samo ovakav držak, a ne stalak, pa je svedeni oblik plohe zrcala čuvao crtež gravirane strane, na kojoj je zrcalo obično ležalo.

Brid zrcala urešen je jajkom (*Eierstab*). Gravirani prizor okružen je viticama bršljana. Gore, na mjestu gdje vitice završuju, nalazi se ures u obliku

¹⁷⁾ Neugebauer, *Antike Bronzestatuetten*, str. 111.

¹⁸⁾ Br. 78, 75, 288 i 289.

¹⁹⁾ Matthies, *Die pränestinischen Spiegel*, Strassburg, 1912, str. 7, tab. I, br. 182 = br.

1 grupe A III, sl. 11 na str. 71; br. 173 = br. 5 grupe C, str. 81 ss.; br. 423,1 = br. 4 grupe F, str. 95.

Sl. 1. Br. 288. Prenestinsko zrcalo u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Nešto iznad polovine nar. vel.

četverolatičnoga cvijeta, gledanoga odozgo. Ispod prizora povučene su dvije paralelne zavojite crte, a prostor ispod njih obrubljuje sa svake strane još po jedna crta, koja dolje završava u volutu. U tom prostoru prikazana je u sredini cvjetna čaška u obliku kaleža sa dolje previnutim nazubčanim rubom, a sa strane po dva lista, između kojih se na vijugavim peteljkama diže sa svake strane još po jedan četverolatični cvijet, sličan onome na gornjem dijelu ove strane zrcala. Tlo iz kojega niču ove biljke, prikazano je sa dvije paralelne zavojite crte.

Prizor prikazuje golobradog mladića, bujne, kratko podrezane kose, odjevena kratkim hitonom kratkih rukava, preko kojega je obukao glatki kovni oklop sa dva reda pteryga. Naramenice oklopa pričvršćene su na prednjoj strani uzicama o dvije karike ili dva puceta, kako se to činilo u kasnije doba antike.²⁾ Sa desnog ramena teče koso preko prsiju uzica, na kojoj su obješene korice mača, što vise o lijevom boku. Kratka hlamida pričvršćena je okruglom kopčom ispod vrata, te pokriva mladićevo ramena i leprši iza njegovih leđa, gdje se vidi, da je donji dio hlamide providen rubom.

Noge su mu bose, ali zaštićene knemidama. U desnoj ruci drži mač, a lijevom je rukom uhvatio za kosu nagu ženu, kojoj laki plašt pokriva samo oba ramena i djelomice lijevu ruku kod lakta, a inače pada straga desno i lijevo. skupljen u nabore, tako da se čini, da pokriva još samo komadić leđa između oba ramena. Mladić je dotrčao s lijeva, a žena kao da je bježala desno, jer joj je tijelo tamo okrenuto, a samo glava prezirno gleda mladića.

Oko vrata žene obješena je bula. Na zglobu desne ruke nalazi se narukvica. Noge su joj obuvene u lake cipele (calcei). Desno nalazi se blizu do nje i okrenuta prema njoj, naga djevojka, koja je (čini se samo zbog oblika zrcala) prikazana gotovo za glavu niža od prije spomenute žene. Laki plašt pokriva joj samo lijevu nadlakticu i gubi se iza leđa. Oko vrata nosi ogrlicu. Obuvena je također u lake cipele. Desno tik do nje je žrtvenik, koji se sastoji od četverostrane baze i dva profilovana članka, na kojima se diže kratak stup, navrh kojega je ures nalik jonskoj glavici i još dvije gornje ploče.

Lijevo od mladića prikazano je zavojitim crtama brežuljasto tlo.

Držak, odnosno stalak zrcala, izrađen je u obliku kipića nage žene, odjevene tek djelomično plaštem, koji joj se omata oko lijeve noge, a zatim prelazi preko leđa na desno rame i prekrivajući odozgo uzdignutu desnu ruku završava u desnoj šaci, koja ga drži. Lijevom rukom žena podržava na glavi, povrh neke vrste oblog jastučića, četverolisnu čašku, u koju je usađeno zrcalo. Stoji na lijevoj nozi, a desnu je previla u koljenu. Lijevi bok lijepo je izvijen, a gornji dio tijela nagnut prema desnoj strani, kao zbog tereta što nosi. Oko vrata ima ogrlicu, na zglobu lijeve ruke narukvicu, a na gležnju desne noge grivnu. Stoji na okruglom, gore svedenom podnožju, koje je odozdo konkavno.

Zrcalo pripada grupi A I prenestinskih zrcala, prema razdiobi Georga Matthiesa.³⁾

²⁾ Vidi Saglio, *Dictionnaire*, s. v. lorica, str. 1309.

³⁾ *Die pränestinischen Spiegel*, str. 65 ss.

Stil samog prikazanog prizora, kao i ures bilja i cvijeća značajni su za ovu grupu zrcala, koja su bila izrađena u prvoj polovini četvrtog stoljeća prije Krista.⁴⁾ Grad Praeneste bio je u šestom i petom stoljeću politički i umjetnički sasvim ovisan od Etrurije, pa se prenestinski proizvodi toga doba ni u čemu ne razlikuju od etrušćanskih.⁵⁾ Oko godine 400 opaža se kako slabljenjem etrušćanske moći pomalo prestaje prevlast njihove umjetnosti i preuzimlju vodstvo južnotalijanski, grčki umjetnički utjecaji.

Početkom četvrtog stoljeća razvila se prenestinska umjetničko-obrtna djelatnost u živom saobraćaju sa grčkim umjetnicima, a vjerojatno i njihovom suradnjom do potpune neovisnosti od etrušćanskih upliva. Oblik i tehnika zrcala ostaju doduše u bitnosti isti, ali se u kruškolikom orisu i u dršku sljevenom sa zrcalom pokazuju osebujućosti prenestinskih majstora i u ovim tradicionalnim osnovima. Gravirani prizori i stil njihove izrade posve su različiti od etrušćanskih i srodni južnotalijanskoj keramičkoj umjetnosti ovoga doba.⁶⁾

Malobrojni natpisi na prenestinskim cistama i zrcalima pisani su u nekom etrušćansko-prenestinskom žargonu, koji odaje, da je među obrtnicima moralo biti Kampanaca, ili da su Prenestinci učili u kampanskim radionicama.⁷⁾

Čini se, da su južnotalijanski i falerijski keramičari radili prema istim grčkim uzorcima i u istom duhu kao i prenestinski brončari.⁸⁾

Krajem petog i prvom polovinom četvrtog stoljeća izrađivale su južnotalijanske grčke radionice keramiku, koja se može dostojno mjeriti sa istodobnom atičkom. Osnivanjem kolonija Thurii i Heraklea u Lukaniji kao da se atička umjetnost presadila na italsko tlo.⁹⁾

Tokom četvrtog stoljeća ova je umjetnost na tuđem tlu sve više slabila i izrođavala se zbog pomanjkanja ukusa, dok ju nije oko 300 god. zamijenila reljefna keramika.

Već krajem petog stoljeća javlja se u ovoj italskoj grčkoj umjetnosti umjesto stilizacije individualno zapažanje i karakterizacija, značajke svojstvene umjetnosti Italije.¹⁰⁾

Na zagrebačkom zrcalu prikazani su vrlo realistično surovost ubojice Oresta i prezir Klitemnestre, dok inače kompozicija i stil pokazuju jaki upliv grčkih uzoraka početka četvrtog stoljeća. Vjerojatno je stoga graver ovoga zrcala bio Italac, koji se uglavnom prilagodio grčkom stilu, ali je u karakterizaciji likova bio vođen sklonostima svoga naroda.

Premda su prenestinski majstori vrlo slobodno miješali pozajmljene tipove i nijesu mnogo pazili na značenje uzoraka,¹¹⁾ ipak se može ustvrditi, da je umjetnik htio prikazati na zagrebačkom zrcalu Oresta kako ubija Klitemnestru u prisustvu Elektre.

⁴⁾ Ibid., str. 103, 117.

⁵⁾ Ibid., str. 123 i str. 35.

⁶⁾ Ibid., str. 124 i str. 103.

⁷⁾ Ibid., str. 45, 49—50. Etruscizmi su možda svojstveni upravo radnicima u bronci, jer su naročito oni svoj zanat naučili od Etrušćana.

⁸⁾ Ibid., str. 117.

⁹⁾ Ernst Pfuhl, *Malerei und Zeichnung der Griechen*, Band II, str. 575, § 620.

¹⁰⁾ Ibid., str. 576.

¹¹⁾ Matthies, str. 106.

Na etrušćanskim zrcalima prikazano je ubistvo Klitemnestre drugačije.¹²⁾ Klitemnestra je na tlu, kao obično Kasandra, a Orest ju uhvatio za grlo i mačem prijeti njenim golim grudima, koje ona lijevom rukom diže prema njemu, da ga gane (Gerhard 137), ili opet Klitemnestra leži i podiže desnu ruku k licu Oresta, koji ju je uhvatio za kosu i prijeti joj mačem (Gerhard 138).

Atičko i južnotalijansko keramičko slikarstvo petog i četvrtog stoljeća uvijek je prikazivalo uspravnu Klitemnestru kako bježi pred Orestom. Analogije između tih prizora i zagrebačkog zrcala dokazuju, da je na ovom prenestinskom zrcalu Klitemnestrino ubistvo prikazano uglavnom po uzorcima, kojima su se služili atički keramičari i njihovi sljedbenici.

Na jednoj arhajskoj crnoj peliki sa crvenim likovima, iz Castellanijeve zbirke ceretanskih posuda, u Beču,¹³⁾ Orest, koji ubija Egista uhvativši ga lijevom rukom za kosu, odgovara svojom opremom mladiću na zagrebačkom zrcalu, jedino mu manjka hlamida.

Sasvim slični ratnik progoni neku ženu na atičkoj amfori sredine petog stoljeća u Britskom muzeju.¹⁴⁾ Hlamida mu je na lijevoj ruci, u kojoj drži koricice svog mača, a u desnoj mu je mač. Na obratnoj strani bježi neka druga žena.

Isti prizor, ali sa progoniteljem bez oklopa, javlja se na jednom atičkom lekitu sa crvenim likovima, oko 480 god., u Oxfordu,¹⁵⁾ i na atičkoj vazi zbirke Gallatin,¹⁶⁾ koju Beazley pridaje slikaru oinohoe Yale.

Isti slikar naslikao je na stamnosu Britskog muzeja,¹⁷⁾ nadenom u Kapui, sasvim sličnog mladića, kako hvata Klitemnestru za kose u prisustvu Egista i Elektre.

Orest, sa koricama mača obješenim kao na zagrebačkom zrcalu, ubija, u prisustvu Elektre, Egista uhvativši ga za kose, na atičkoj vazi sa crvenim likovima slobodnog stila, u Bologni.¹⁸⁾ Na jednom donjotalijanskom krateru zbirke Coghil¹⁹⁾ progoni Erinija Oresta, koji u desnici drži mač, u ljevici koricice, a plašt mu je zakopčan oko vrata kao na zagrebačkom zrcalu.

U atičkom slikarstvu opaža se postepeni sve jači upliv prizora Ajasa i Kasandre na prizor Menelaja i Helene,²⁰⁾ naročito u razgolićenju Helene, a taj isti upliv prouzročio je po svoj prilici i prikaz nage Klitemnestre na zagrebačkom zrcalu. Uopće se na prizorima zrcala opaža naklonost nagim likovima.

Premda ne bih mogao dokazati, da je naga djevojka kraj Klitemnestre doista Elektra, držim, da je umjetnik htio prikazati upravo nju, a ne možda kakovu sluškinju Klitemnestrinu. Apatično držanje te djevojke priliči Elektri,

¹²⁾ Overbeck, *Die Bildwerke zum thebischen und troischen Heldenkreis*, Stuttgart, 1857, str. 704, br. 38 i 39.

¹³⁾ Reinach, *Répertoire*, 169, 2. — *Annali*, 1865, str. 212. — *Museo Italiano di Antichità*, t. III, str. 249. — Masner, *Die Sammlung antiker Vasen im Oesterreichischen Museum*, 333.

¹⁴⁾ *CVA, British Museum*, fasc. 5, III, Ic, tab. 64,2 a.

¹⁵⁾ *CVA, Oxford*, fasc. 1, III, I, pl. 38,8.

¹⁶⁾ *CVA, U. S. A.*, fasc. 1, Hoppin and Gallatin Collections. Gall. Coll., tab. 18, 2, 4.

¹⁷⁾ *CVA, British Museum*, fasc. 3, III, I c, tab. 22, 1.

¹⁸⁾ *CVA, Bologna*, fasc. 1, III, I c, tab. 37 i 38.

¹⁹⁾ Reinach, *Répertoire*, II, 9, 5.

²⁰⁾ Matthies, str. 105, 75, sl. 13.

jer bi druga sigurno Klitemnestri pomogla ili bi prestrašena pobjegla, kao na pr. žena na spomenutoj posudi Britskog muzeja.

Na posudama, koje prikazuju Elektru kod ubistva Egista ili Klitemnestre, ona samo uzbuđeno diže ruke, ali ne pomaže napadnutima, ni ne bježi.

Relijef jednog etrušćanskog sarkofaga helenističke dobe, iz Tarquinijsa,²¹⁾ prikazuje umorenu Klitemnestru kako leži na oltaru gotovo sasvim naga, tek su joj noge pokrivene plaštem. Kraj oltara stoji desno smučeni Orest sa korica mača u desnoj ruci, a ispred žrtvenika sjedi na zemlji Elektra, potpuno odjevena.

Elektra je vjerojatno prikazana i na etrušćanskoj urni u muzeju u Volterri,²²⁾ kako stoji kraj oltara, na koji je pribjegli Klitemnestra progonjena Orestom. Klitemnestra je gotovo sasvim naga, samo joj se oko pasa ovio nabrani plašt. Orest je odjeven hlamidom, lijevom rukom uhvatio je majku za kosu, a desnom je držao mač.

Sasvim slično je prikazano ubistvo gotovo nage Klitemnestre sa ogrlicom oko vrata, kraj oltara, na još dvjema etrušćanskim urnama.²³⁾

Oltar u prizoru Oresta i Klitemnestre može se protumačiti u jednu ruku uplivom prizora Ajasa i Kasandre, te Menelaja i Helene,²⁴⁾ a u drugu ruku čini se, da oltar ima grobno značenje i da sjeća na Agamemnona. Oltari ovakova oblika javljaju se već na antičkim posudama,²⁵⁾ a na južnotalijanskim posudama imaju svakako grobno značenje.²⁶⁾ Zanimljivo je da se na reljefima etrušćanskih urna u prizoru ubistva Klitemnestre kadšto javlja urna na jonском stupiću,²⁷⁾ a kadšto oltar, te bi se prema tome moglo zaključiti, da im je značenje isto, i da spominju mrtvog Agamemnona.

Što se ne mogu naći posve istovjetne analogije prizora na zagrebačkom zrcalu, uzrokom je već spomenuto miješanje tipova, uobičajeno kod prenestinskih majstora.

Stav Klitemnestre na zagrebačkom zrcalu kao i okrajak plašta na njenom desnom ramenu odgovaraju liku Pana na prenestinskom zrcalu iste grupe, valjda i iste radionice: Körte V, 46.

Gornji dio Elektre gotovo je identičan sa desnom menadom na istom zrcalu.

Brežuljasto tlo na lijevoj strani zrcala prikazao je umjetnik vjerojatno samo zbog toga, što se ovakvi oblici ljepše usklađuju sa oblinom zrcala i nagim likovima nego kakvi uglati predmeti pokušava.²⁸⁾

²¹⁾ Brunn, *I rilievi delle urne etrusche*, I, tab. LXXX, br. 11, str. 101—103.

²²⁾ Ibid., tab. LXXV, 2, str. 95—96.

²³⁾ Ibid., tab. LXXV, 1 i LXXVI, 3, str. 94 i 96.

²⁴⁾ Matthies, str. 104—105. Zrcala Gerhard 399 i 236.

²⁵⁾ Up. na pr. *CV A, British Museum*, fasc. 4, III, Ic, tab. 41, 2 c. Douris? Iz Kapue. Žena progoni mladića, među njima oltar.

²⁶⁾ Patroni, *La ceramica greca nell'Italia meridionale*, str. 169. — *CV A, Villa Giulia*, fasc. 1, IV, Dr, tab. 5 (dio table 1 od IV Er). — *CV A, Lecce*, fasc. 2, IV Dr, tab. 44, 1, 2, 3.

²⁷⁾ Brunn, tabla LXXVIII, 6; LXXIX, 8, str. 97—98.

²⁸⁾ E. Pfuhl, *Malerei und Zeichnung der Griechen*, II, str. 720.

Vitice bršljana, koje okružuju prizor, značajne su za ovo doba prenestinskih zrcala, a nalaze se i na južnotalijanskim glinenim posudama.²⁹⁾

Dekoratívni motiv cvjetova i listova ispod prizora javlja se na zrcalima br. 3, 5 i 6 grupe A I Matthiesa,³⁰⁾ ali vrlo vijugave peteljke postranih cvjetova odaju, da graver zagrebačkog zrcala nije pravo razumio ovaj motiv,³¹⁾ ili ga je samovoljno preobličio, udaljavši se od prirode.

Srednji cvijet u obliku kaležaste čaške javlja se na jednoj apulskoj glinenom posudi kasnog četvrtog stoljeća, u Cambridgu.³²⁾ Na tom cvijetu stoji Eros okružen cvijećem i viticama.

Današnji stalak zrcala, premda je tek kasnije sastavljen sa današnjim zrcalom, bio je bez sumnje već prvobitno određen, da posluži upravo za takovu svrhu.

Već su egipatski majstori Nove Države upotrebljavali za držak zrcala lik nage žene, koja rukama kao da podržava ili dodiruje čašku na svojoj glavi.³³⁾ Grci su u šestom stoljeću prije Krista preuzeli od Egipćana ovaj motiv.³⁴⁾

U južnoj Italiji proizvodila je početkom četvrtog stoljeća prije Krista neka brončarska radionica u Lokrama drške zrcala u obliku žene odjevene hitonom i himationom, koja je uzdigla desnu ruku do ruba zrcala ili do jednog kraja ataše.³⁵⁾ Jedan takav držak nađen je u Acerenzi u Etruriji.

Na etruščanskim zrcalima nalaze se slični dršci.³⁶⁾

Kod Praeneste nađen je držak zrcala u obliku Venere, odjevene samo plaštem omotanom oko nogu i svezanim sprijeda u visini bedara. Desnom rukom božica redi kosu, a lijevom drži zrcalo. Čaška na njenoj glavi sliči onoj na zagrebačkom zrcalu.³⁷⁾

Držak zrcala, koje se nekoć nalazilo u zbirci d'Orville u Amsterdamu,³⁸⁾ izrađen je u obliku nage žene sa ogrlicom oko vrata, kojoj plašt prekriva samo desnu nogu i prelazi straga na podlakticu lijeve podbočene ruke. Desna ruka dodiruje kosu.

Sličan se motiv javlja na brončanom kipiću zbirke Dutuit,³⁹⁾ gdje plašt, podržavan ispod lijevog pazuha, pada preko leđa i omata desnu nogu, te na sirske brončanim kipićima zbirke De Clercq,⁴⁰⁾ na jednom očito sirske brončanom kipiću iz Egipta,⁴¹⁾ na kamenim kipovima nadenim u Aleksandriji,⁴²⁾ u

²⁹⁾ Matthies, str. 120—121, Up. C V A, Lecce, II, IV, Dr, tab. 33, br. 2 i 3.

³⁰⁾ Matthies, str. 66 ss.

³¹⁾ Up. cvjetove na zrcalu Körte, v. 46.

³²⁾ C V A, Cambridge, 1, tab. 45, 8.

³³⁾ Bossert, *Geschichte des Kunstgewerbes*, IV, sl. na str. 121, str. 122.

³⁴⁾ *Oesterr. Jahreshefte*, XV, 1912, str. 248—249, sl. 162 (str. 247) i sl. 156 (str. 241).

³⁵⁾ Ulf Jantzen, *Bronzwerkstätten in Grossgriechenland und Sizilien*, str. 17, tab. 5, sl. 22 (br. 45), sl. 23 (br. 46). — De Ridder, *Les bronzes du Louvre*, I, str. 32, br. 172,

tab. 18 (br. 47 Jantzenove liste = Reinach, *Répertoire*, II, 653, 5).

³⁶⁾ Gerhard, *Etruskische Spiegel*, IV, str. 93, tab. 348 = Babelon-Blanchet, *Bibliothèque nationale*, br. 1326.

³⁷⁾ Fröhner, *Collection A. Dutuit*, 1901, str. 65, tab. 95, br. 98 (Reinach, *Répertoire*, II, 527, 1), tab. 93, obratna strana.

³⁸⁾ Gori, *Museo Etrusco*, I, 68. — Reinach, *Répertoire*, II, 536, 4.

³⁹⁾ Reinach, *Répertoire*, II, 557, 6.

⁴⁰⁾ Ibid., IV, 202, 4 i 6.

⁴¹⁾ Ibid., V, 153, 7.

⁴²⁾ Ibid., II, 536, 5.

Bizerti u Tuniziji,⁴³⁾ u Pireju⁴⁴⁾ i u Ateni,⁴⁵⁾ te na jednoj terakoti berlinskog Antiquariuma.⁴⁶⁾

Motiv plašta, koji povlači žena desnom rukom preko leđa, potječe od tzv. Venus Genitrix, vjerojatno Troizenske Afrodite.⁴⁷⁾

U tom pogledu vrlo je bliz zagrebačkom primjerku kip Venere Arheološkog muzeja u Firenzi.⁴⁸⁾

Slični se motivi javljaju na crtežima etrušćanskih i prenestinskih zrcala.⁴⁹⁾

Vrlo su srodne zagrebačkoj Veneri: menada na jednoj falerijskoj glinenoj posudi,⁵⁰⁾ i naročito neka žena na jednoj kampanskoj amfori,⁵¹⁾ urešena ogrlicom i narukvicama, te odjevena u plašt, koji joj pokriva lijevu nogu, a ona ga povlači desnom rukom preko leđa i lijevom preko desnog boka.

Na reljefima etrušćanskih urna trećeg i ponajviše drugog stoljeća prije Krista, sa prizorom Parisa, koji je pribjegao na oltar, da umakne smrti,⁵²⁾ prikazana je kraj njega njegova zaštitnica Venera, u sasvim sličnom liku kao na stalku zagrebačkog zrcala. Uzdignutom lijevom rukom Venera podržava plašt, koji joj pada straga preko leđa, a desnom rukom ovila ga je oko desne noge. Na nekima od ovih reljefa (br. 11 i 20) plašt je omotan oko noge u istom položaju, premda ga ništa ne podržava, kao na zagrebačkom stalku.

Venera zagrebačkog zrcala, sudeći po njenom gipko izvijenom tijelu i po draperiji, koja se javlja na srodnim kipićima, što potječu većinom iz Sirije i Egipta, vjerojatno je izrađena u nekoj sirscoj ili aleksandrijskoj radionici heleniističkog doba.

Čaška na glavi žene upravo savršeno zamjenjuje nekadanji dio drška urešen stiliziranim cvijetom, pa je stoga vjerojatno već u antikno doba bila stvorena od ova dva raznovremena dijela skladna cjelina.

289. Antepagmenat u obliku lavlje glave, sa dvostrukim proveslom.¹⁾

Nađen u Novom Vinodolskom, u neposrednoj blizini hotela na Lišanju, zajedno sa bakrenim kablčićem, koji se kod nalaza rasuo.

Najveća širina antepagmenta 50 mm. Najveća visina 60 mm. Reljef 45 mm. Tetiva provesla 160 mm. Unutarnji promjer provesla 135 mm. Horizontalna debljina 6 mm, a vertikalna 8 mm. Provesla se na krajevima suzuju i zatim uzvijaju, završujući kruškolikim nastavcima (sl. 2).

⁴³⁾ Ibid., VI, 82, 1.

⁴⁴⁾ Ibid., II, 337, 2.

⁴⁵⁾ Ibid., II, 336, 2.

⁴⁶⁾ A. Körte, *Die griechischen Terrakotten*, Berlin, 1926, str. 72—73, tab. 54.

⁴⁷⁾ Reinach, *Répertoire*, I, 172, 3, 4. — A. Frickenhaus i W. Müller, *Aus der Argolis*, Athen. Mitt., XXXVI, 1911, str. 33—35.

⁴⁸⁾ Reinach, *Répertoire*, V, 153, 6.

⁴⁹⁾ Na pr. Gerhard, III, 280, 1 = *Bibliothèque nationale*, br. 1319; Gerhard, II, 231 = *Bibl. nat.*, 1334; Körte V, 46 = Matthies, str. 67, sl. 7 (pripada grupi A I kao i zagre-

bačko zrcalo) i Körte, V, 120 = Matthies, str. 83, sl. 18 (grupa D I, druga polovina četvrtog stoljeća).

⁵⁰⁾ *CV A, Villa Giulia*, fasc. 2, IV Br, tab. 11, br. 4.

⁵¹⁾ *CV A, British Museum*, fasc. 2, IV, Ea, tab. 9, br. 6a.

⁵²⁾ Brunn, *I rilievi delle urne etrusche*, str. 4 ss, tab. I—XIV, br. 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 20, 26, 27.

¹⁾ *Vjesnik hrv. arh. društva*, n. s. I, 1895, str. 152, sl. 95.

Sl. 2 Antepagmenat sa rimskoga bakrenoga kotlića

Antepagmenat je izrađen u obliku lavlje glave rastvorena ždrijela, kojoj je donja čeljust produžena nastavkom za izljev. Na gornjem dijelu antepagmenta dvije su ušice, između kojih je prostor ispunjen uresom poput lista. Dio desne ušice je odlomljen. U te dvije ušice zahvaćalo je dvostruko proveslo. Antepagmenat bio je prilotan na posudi. Jedna rupa na njegovoj desnoj strani, bez pandana na lijevoj, potječe od oštećenja, a ne od zakovice.

Takvi antepagmenti i provesla nalaze se na kabličima naročite vrsti, koje su proučavali Bruno Schröder²⁾ i Erich Pernice.³⁾ Dvostruka provesla uopće, a i takova spojena sa izljevom, prvi su radili Grci, kako svjedoče arhaiski primjerci,⁴⁾ ali kablići te vrsti nadeni su većinom u Donjoj Italiji i u Etruriji.⁵⁾

Očito su brončari Velike Grčke u V i IV stoljeću, a kasnije i njihovi nasljednici izradivali naročito ovaj tip kablića, za koji su pobudu dobili iz Grčke, ali su ga sami dalje razvijali, dok je u Grčkoj proizvodanje takovih kablića prestalo.⁶⁾

U kampanskoj i apulskoj keramici javljaju se kablići te vrsti upravo u silnoj množini, pa je i to dokazom, da su brončani uzori, po kojima su radene zemljane posude, bili tamo neobično obiljubljeni, te da se mogu smatrati naročito južnotalijanskim proizvodima.⁷⁾

Ti su brončani kablići bili upotrebljavani u Donjoj Italiji, osobito u IV i III stoljeću prije Kr., ali ima ih, koji se mogu smatrati kapuanskim radovima posljednjih decenija rimske republike.⁸⁾ Od I. stoljeća pr. Kr. izlaze iz upotrebe.

Oblik kablića Schröderove grupe D, kojoj pripada novovinodolski primjerak, pokazuje naročito značajke italjskih proizvoda, te su ga italjski Grci vjerojatno preuzeli od Italaca.⁹⁾ Zanimljivo je, da je na kabličima grupe D, 1 antepagmenat ujedno i izljev, kao na novovinodolskom primjerku, jer su kablići

²⁾ *Griechische Bronzeeeimer im Berliner Antiquarium*, 74 Winckelmannsprogramm, Berlin, 1914, str. 14, D, str. 17, F.

³⁾ *Arch. Jahrbuch*, 35, 1920, str. 85—96.

⁴⁾ Schröder, str. 22, sl. 20.

⁵⁾ Ibid. str. 25.

⁶⁾ Pernice, *Arch. Jahrbuch*, 35, 1920, str. 92—93.

⁷⁾ Ibid., str. 86—87 i str. 88, bilj. 1.

⁸⁾ Schröder, str. 18. Winifred Lamb., *Greek and Roman bronzes*, str. 239, tab. 95 b.

⁹⁾ Schröder, str. 20.

gore nešto suženi, pa se sadržina izljevila kroz otvor antepagmenta, a drugi antepagmenat je običan i različno izrađen od izljeva.

Ti su kablići služili po svoj prilici naročito za miješanje vina, poput kratera, ali su se mogli dakako upotrebljavati i u druge svrhe.¹⁰⁾ U etrušćanskom odjelu Vatikanskog muzeja nalaze se mnogi ovakovi brončani kablići, raznih veličina, sa sličnim uresima.¹¹⁾

Primjerci vrlo blizi novovinodolskom, oblikom antepagmenta i provesla, nalaze se u berlinskom Antiquariumu.¹²⁾ Br. 681 potječe iz Chiusi. Jedan glineni kabličić sa izljevom u obliku lavlje glave, izrađen po brončanim proizvodima te vrsti, potječe također iz Etrurije.¹³⁾

U muzeju u Karlsruhe¹⁴⁾ nalazi se antepagmenat na izljev vrlo sličan novovinodolskom, tek su ušice sasvim jedna do druge, pa je ures između njih više stisnut i manji, a donja čeljust lava, — ako je crtež kod Schumachera ispravan, — kraća. Visina 50 mm, širina 40 mm. Sa antepagментом su sačuvana i sasvim slična provesla. Tetiva 155 mm, unutarnji promjer 120 mm.

Taj je fragmenat došao u muzej iz zbirke engleskog arhitekta Clarke-a, koji je sakupljao po Italiji.¹⁵⁾

Kod iskapanja u nekom razorenom grobu kod Tiriola u Južnoj Italiji, nađen je kabličić ove vrsti, na kojemu je jedan antepagmenat u obliku lavlje glave, a drugi u obliku glave Silena.¹⁶⁾

U Muzeju Kneza Pavla u Beogradu pohranjeno je sasvim srodno proveslo sa jednim antepagментом u obliku lavlje glave sa izljevom i drugim u obliku glave Silena. Nađeno je u helenističko-rimskoj nekropoli u Budvi. Promjer provesla 180 mm. Visina antepagmenta 60 mm.

U selu Zlokučene, oko 20 km južno od grada Šumena u Bugarskoj, nađen je u grobu jednog tumula, uz druge brončane i glinene posude kabličić ove vrsti na dva provesla sa antepagmentima, od kojih jedan prikazuje Silena, a drugi, pretvoren u izljev, i sasvim sličan novovinodolskom primjerku, prikazuje lava sa razjapljenim ždrijelom. Provesla također sasvim odgovaraju novovinodolskima.¹⁷⁾ Čitavi nalaz datira se u IV stoljeće prije Kr.¹⁸⁾

U Bugarskoj su češće nađeni kabličići srodnoga tipa: u Jurukleru, Panagjurištu, Brezovu, Staroj Zagori, Aleksandrovu, u okolini Varne i kod Vrbice (Pre-slav),¹⁹⁾ a datiraju se u IV stoljeće prije Kr.

¹⁰⁾ Schröder, str. 27 i 28.

¹¹⁾ *Izvestija na blg. arh. inst.*, VI, 1930—31, str. 254.

¹²⁾ Schröder, str. 14, D, sl. 10, i 11, 1 = Friederichs, *Kleinere Kunst*, br. 681 i 681a.

¹³⁾ Schröder, str. 15. Furtwängler, *Beschreibung der Vasensammlung München*, br. 2962.

¹⁴⁾ Schumacher, *Beschreibung der Sammlung antiker Bronzen in Karlsruhe*, 1890. str. 121, br. 638, tab. IX, 24.

¹⁵⁾ Ibid., *Einleitung*, str. I.

¹⁶⁾ *Arch. Jahrb.*, Anz., 1929, str. 150, sl. 43, na str. 189. Slika antepagmenta sa Silenovom glavom upućuje, da je drugi neobjelodanjeni antepagmenat vjerojatno novovinodolskog tipa.

¹⁷⁾ *Izvestija na blg. Arh. inst.*, VI., 1930—1931, str. 254, broj 2, sl. 182—184.

¹⁸⁾ Ibid. str. 256.

¹⁹⁾ *Izvestija na blg. arh. inst.*, V, 1928 (29), str. 38, br. 2, sl. 50 i 51. na str. 40.

Pernice drži, da veliki broj primjeraka nađenih u Južnoj Italiji, kao i davna slava i ugled kampanskih brončara, upućuju na to, da valja tražke primjerke kao i ostale, koji su nađeni u okolini Crnoga Mora, a pokazuju silnu sličnost, upravo identičnost sa južnotalijanskim primjercima, smatrati proizvodima Južne Italije, a ne grčkih kolonija na Crnom Moru.²⁰⁾

Novovinodolski fragmenat potječe dakle, po svoj prilici, iz neke južnotalijanske radionice IV stoljeća prije Kr.

3. Jupiter.¹⁾ Srebro. Iz Kupe kod Siska. Visina 47 mm. (Tab. IX sl. 1).

Sasvim je srodan ovom sisačkom primjerku mali brončani

290. Jupiter iz Osijeka, što se danas također nalazi u zagrebačkom arheološko-historijskom muzeju, za koji ga je nabavio Dr. Ivan Bojničić. Ovaj je visok 64 mm. Patina mu je svijetlo-zelena. (Tab. IX sl. 3).

Razlikuje se od sisačkog u glavnom jedino time, što su mu noge u istom planu, a odijeljene (raskrečene) jedna od druge.

Plašt je oštećen, ali se prema sačuvanim dijelovima na leđima kao i na obim ramenima, vidi da je tekao jednako kao kod sisačkog primjerka. Oba donja kraja koja su se spuštala niz leđa manjkaju. Uzdignuta lijeva ruka držala je sigurno žezlo. Desna podlaktica svinuta je danas nešto bliže nadlaktici, nego kod sisačkog primjerka, a držala je valjda također munju. Glava je vrlo izlizana, ali pokazuje i sprijeda i straga mnogo sličnosti sa sisačkom.

Inače neznam ni jednog primjerka, koji bi se mogao porediti s ovim dvjema.

Tok draperije sasvim je naročit, ali baš nije sretno izabran. Taj se tip svakako razvio iz tipa Jupitera sa plaštem na jednom ramenu, a ponavljanje istog motiva na obim ramenima oдаje neumjetničko, provincijsko naziranje. Lik sa plaštem na jednom ramenu nosi plašt na onom ramenu čija se uzdignuta ruka opire o žezlo, pa linija plašta potcrtava vertikalne žezla i uspravnog tijela, te daje liku zaista božansku stalnost i snagu. Na protivnom ramenu nema ništa, a malko uzdignuta ruka podiže munju. Ta kosa, nemirna, pokretna linija ruke označuje aktivnost Jupitera. Provincijski umjetnik uništio je tu divnu harmoniju stalnosti i pokreta svojim nezgodnim smještajem plašta i na drugom ramenu, jer padajuća linija plašta na toj strani prigušuje i ubija elan podignute desnice, te daje liku neugodnu, dosadnu simetričnost.

Provincijska umjetnost znala je inače kod srodnih prikaza Jupitera dati elegantniju liniju toku draperije:²⁾

a) R. II, 9, 3. Lyon. St. Germain-en-Laye.

b) Catalogue of Silver Plate, Br. Museum. pl. 6, no. 27.

c) Berlin, Antiquarium, inv. br. 6465.

Röm. Mitteilungen, 32, 1917, str. 55, br. 11. i bilj. 15, sl. 16, na str. 32: str. 45, br. 32 i sl. 37, na str. 48.

²⁰⁾ *Arch. Jahrb.*, 35, 1920, str. 88.

¹⁾ *Vjesnik h. a. d.*, 1913/14, str. 209, br. 3. R. V, 1, 7,

²⁾ *Mededeelingen van het Nederlandsch historisch Instituut te Rome*, druga serija, 5 svezak, Haag, 1935, str. 23—50. G. van Hoorn, Kipici Jupitera u Utrechtu. Vidi naročito str. 28, bilj. 2.

d) R. II, 9, 6.

e) R. III, 3, 5.

f) R. IV, 5, 6.

Torzo kipića od vapnenjaka, koji je vrlo srodan ovim primjercima našao se i kod nas na pusti Agatenhof između Indjije i Putinaca.³⁾

Neobičan tok draperije uopće je karakterističan za provincijsku umjetnost, kako svjedoči vrlo zanimljivi Jupiter nađen u jednom kanalu Utrechta,⁴⁾ danas u privatnoj zbirci Jan Eloy Brom-a u Utrechtu. Okrajci plašta, koji mu pokriva leđa, padaju sprijeda sa obje strane. Izrađen je bio vjerojatno u Galiji, kako se dade naslutiti iz atributa u desnoj ruci, koji je možda Sucellusova »olla«, dok u lijevoj drži munju. G. Van Horn, koji ga je objelodanio, nije mogao naći nigdje ništa sličnog.

Sisački primjerak nastao je valjda najkasnije prvom polovinom drugog stoljeća poslije Krista, dok je osječki, sudeći po lošijoj izradi, mlađi. Ovaj naročiti tip mogao bi biti stvoren upravo u Panoniji.⁵⁾

83. Poprsje dječaka.¹⁾ Brončana posudica nađena godine 1900 u Vinkovima u vrtu mesara Antuna Mareka (Prkos ulica br. 518), u zidanom rimskom grobu sa kosturom.

Visina poprsja do tjemena 163 mm, do vrha ušica 170 mm, sa uzdignutim proveslom 200 mm.

Prema fibuli nađenoj u istom grobu posudica potječe najranije iz druge polovine III stoljeća poslije Krista.²⁾

Slična posudica nađena je u Kostolcu,³⁾ u grobu zidanom od cigle, zajedno sa strigilom, oštećenom fibulom i malim brončanim uresom. Visina zajedno sa proveslom 195 mm. Na toj posudici poprsje niče iz cvjetne čaške, umjesto odjeće jasno je prikazana nebrida, kose su grublje poput dlaka, a kraj ušica za proveslo nalaze se umjesto malih zavnutih listića veći i ravni. M. M. Vasić pošto je uporedio obje posudice međusobno i utvrdio njihovu vrlo manjkavu izradu smatra da je moguće da su to lokalni proizvodi, valjda doseljenika sa Istoka.⁴⁾

Ovim dvjema primjercima vrlo slična posudica nalazi se u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i umjetnički obrt.⁵⁾ Prema navodima darovatelja g. Ale-

³⁾ *Vjesnik hrv. arh. dr.*, N. s. IV., str. 195 do 196, sl. 87.

⁴⁾ *Mededeelingen*, 1935, pl. I, str. 23.

⁵⁾ O veoma raširenom kultu Jupitera kod nas, te naročito u Sisciji i Mursi vidi: Marić, *Antički kultovi u našoj zemlji*, Beograd, 1933, str. 96—99.

¹⁾ *Vjesnik h. a. d.* 1913/14, str. 240, br. 83. R. V, 198, 5.

²⁾ *Vjesnik hrv. arh. dr.*, n. s. VI, 1902, str. 154.

³⁾ *Vjesnik hrv. arh. dr.*, n. s. VIII, 1905, str. 148—158. Miloje M. Vasić, *Bronzani sud iz Viminacija*.

⁴⁾ *Ibid.*, str. 155 i ss.

⁵⁾ Inv. br. 623. Visina 145 mm do vrha ušica, a 182 mm. do vrha provesla. Spiralne kovrče na mladićevoj glavi vrlo su nalik kovrčama na glavi Ganymeda prikazanog na uresnom okovu (umbu?), nađenom u Carnuntumu (*Jahreshefte*, 6, 1903, str. 69 A, tab. IV), a i plašt uglavnom odgovara Ganymedovom. Taj uresni okov sa Ganymedom pripada nizu proizvoda značajnih za krajeve oko srednjeg i donjeg Dunava, koji su valjda bili izrađeni u panonskim i mezijskim carskim tvornicama oružja. (Fr. Drexel, *Römische Parade Rüstung*, Bulićev zbornik, str. 55—72). Moguće je i posudica u obliku poprsja mladića proizvod jedne od tih tvornica,

ksandra Ehrmanna, nabavljena je od nekog časnika, koji ju je našao za vrijeme svjetskog rata u Makedoniji. Izrada posudice vrlo je nedotjerana. Kosa je prikazana brojnim jednoličnim spiralnim kovrčama. Samo poprsje je nešto više nego kod spomenutih primjeraka, a prekruto je sprijeda i straga velikim polukružnim zavojem plašta, koji pričvršćen fibulom na desnom ramenu, prelazi preko prsiju i leđa na lijevo rame i lijevu nadlakticu. Ruke završuju malo niže od pazuha, kao kod prijašnjih primjeraka. Dno manjka. Proveslo je ukrašeno na zavnutim krajevima heniskima, ali je ručica provesla sasvim jednostavna, tek razdijeljena po duljini crtom uz koju se nižu s obje strane okomite usporodne crtice. Ispod karika za proveslo nema nikakvih listova.⁶⁾

U Srijemskoj Mitrovici nađena je također posudica ovoga tipa.⁷⁾ Visina posudice bez stalka iznosi do tjemena mladićeve glave 145 mm, od tjemena do vrha provesla 90 mm, a visina stalka, koji je kod iskopavanja otkinut iznosi 25 mm. Ovo je poprsje mnogo bolje izrađeno nego netom spomenuti primjerak. Odvaja se od triju prijašnjih time, što poprsje dolje završava ravnom plohom u visini pazuha. Dno posude je ljeveno zajedno s njom, a ne zasebno kao kod vinkovačkog primjerka, niti zajedno sa stalkom kao kod kostolačkog. Odjeća, što koso pokriva lijevu stranu prsiju, skopčana je kopčom na lijevom ramenu. Vrat je dulji nego kod dosadanih primjeraka, a kose, koje su uglavnom rasporedane kao kod kostolačkog poprsja, prikazane su vrlo nježno finim zavojitim crtama. Kraj ušica nalaze se ravni listići, ali kraći nego na kostolačkom primjerku. Proveslo je jednostavno i vrlo nalik onome poprsja u Muzeju za umjetnost i umjetnički obrt, ali je mnogo više. Podnožje je sasvim drukčije nego kod vinkovačkog i kostolačkog primjerka: iz sredine okrugle pločice diže se malim prelazom valjkasta noga, koja na vrhu kao da nosi pločicu malo širu od promjera noge (sl. 3).

Ovom primjerku vrlo je slična izradom, oblikom poprsja i oblikom provesla, posudica nađena kod Rila Sela (Kjustendil, okr. Dubnica) u Bugarskoj,⁸⁾ u grobu pokrivenom ciglama, zajedno sa drugim predmetima među kojima su bile i dvije strigilis.

Visina 110 mm. Oči su inkrustirane srebrom. Odjeća koso pokriva lijevi dio prsiju, a sa lijevog ramena spušta se na prsa rub odjeće poput okrajka plašta. Inače je poprsje vrlo nalik onome iz Srijemske Mitrovice. Na dnu se nalaze odozdo tragovi olova, ali stalak, koji je tu nekoć bio prilotan, manjka. Grob potječe vjerojatno iz prvog ili drugog stoljeća poslije Krista.

koje se sigurno nisu ograničavale samo na izradu bojne opreme.

⁶⁾ Na proveslu posudice u Arh. hist. muzeju u Zagrebu nalaze se u sredini dvije poprečne prutaste izbočine od kojih se duž provesla odvaja sa svake strane po jedan list, razdijeljen glavnom žilom u sredini i malim odvojnim žilicama lista. Ukrašen provesla posudice u Muzeju za umj. i umj. obrt vjerojatno se nemarom izrodio od ovakova uzorka.

⁷⁾ Objelodanjena je samo u beogradskom dnevniku »Politika«, 31 augusta 1936 na strani 10. Veliku zahvalnost dugujem Gradskom poglavarstvu u Srijemskoj Mitrovici, koje mi je poslalo vrlo brižno sastavljene podatke o toj posudici i njenu fotografiju.

⁸⁾ »Godišnik« sofijskog muzeja, 1921, str. 202, br. 2, sl. 207. *Revue archéologique*, 1923, I, str. 31, sl. 80, na str. 30, br. 243.

Sl. 3. Brončana posudica nađena u Srijemskoj Mitrovici

ba, te se ovaj primjerak iz Straldže može datirati najkasnije u sredinu drugog stoljeća poslije Krista, kako upućuje i svjetiljka nađena u istom grobu. Mnogo širi oblik provesla vinkovačkog i kostolačkog primjerka, te onog u muzeju za umjetnost i umjetnički obrt datira te posude, koje su vjerojatno istodobne sa proveslima, u ranije vrijeme, te je prema tome opravdana slutnja dr. Josipa Brunšmida, da je vinkovačka posuda starija od fibule s kojom je nađena u grobu.¹³⁾

Jedna posudica u Louvreu,¹⁴⁾ koja potječe iz Donjeg Egipta, slični kostolačkoj i srijemsko-mitrovačkoj velikim listićima kraj ušica i nebridom. Dolje završava ravno. Iz Donjeg Egipta potječe i drugi slični primjerak Louvrea,¹⁵⁾ kovrčave glave i ovjenčan vinovom lozom. Treći ovakav primjerak Louvrea,¹⁶⁾ nepoznata podrijetla, slični posudici iz Rila Sela i onoj iz Vinkovaca odjećom u obliku naboranog plašta skopčanog na lijevom ramenu kopčom, odakle se dva

U jednoj mogili na istok od sela Straldža (Jambolsko) u Bugarskoj⁹⁾ nađena je u grobu saziđanom od cigle posuda vrlo srodnog tipa, poprsja mladića sa dugim uvojcima, ali bez odjeće i sa bulom naročita oblika.¹⁰⁾ Visina 210 mm, sa proveslom 280 mm. Poprsje dolje ravno završava. Oblik podnožja, koje je inače tehnikom sastavljanja dijelova srodno vinkovačkom primjerku, odvađa se od oblika vinkovačkog i kostolačkog podnožja.

Zanimljivo je, da su i uz ovu posudu nađene dvije strigilis,¹¹⁾ a i jedan bakreni vrč sasvim srodan onome, koji je nađen u vinkovačkom grobu. Izduženi oblik provesla značajan je prema istraživanjima Goesslera¹²⁾ za kasnije do-

⁹⁾ *Izvestija na blg. arh. inst.*, VII, 1932—1933, str. 389, br. 5, sl. 140.

¹⁰⁾ U selu Butovu u Bugarskoj nađena je u grobu glinena posudica sasvim slična ovoj brončanoj posudici. (*Izvestija na blg. arh. inst.*, VIII, 1934, str. 456, sl. 277.)

¹¹⁾ I kostolački primjerak nađen je sa strigilom pa i to potvrđuje da su to bile posudice za pomast (balsamaria). Vidi Perdrizet, *Collection Fouquet*, str. 14, bibliografija sličnih posuda i njihova upotreba,

¹²⁾ Antike Büstengefässchen aus Metall u W. Amelung, *Antike Plastik*, str. 81.

¹³⁾ *Vjesnik hrv. arh. dr.*, n. s., VI, 1902, str. 154.

¹⁴⁾ De Ridder, br. 2944, str. 130, tab. 103. Visina 142 mm i ušica 6 mm.

¹⁵⁾ De Ridder, broj 2945, str. 130, tab. 103. Visina 125 mm. Uteg?

¹⁶⁾ De Ridder, broj 2943, str. 130, tab. 103. Visina 130 mm.

mala okrajka plašta spuštaju sprijeda. Malim listićima kod ušica sliči vinkovačkom primjerku, ali ovi završuju nekim bobicama kojih vinkovački nema. Modelacija glave egipatskog primjerka Louvrea (broj 2944) bliza je modelaciji vinkovačkog i srijemsko-mitrovačkog poprsja, ali su i kod broja 2944, a naročito kod broja 2943, kose vrlo shematski prikazane.

Iz Donjeg Egipta potječe i posudica zbirke Fouquet¹⁷⁾ u obliku sličnog poprsja ovjenčana bršljanom i vinovom lozom (Dionysos?), ali je otvor na glavi koso načinjen od zatiljka prema vrhu vijenca na prednjoj strani glave.

Tipom i veličinom odgovara ovoj posudi primjerak u muzeju u Kairu.¹⁸⁾

Iz Pontojske Herakleje potječe sasvim slična posuda carigradskog muzeja,¹⁹⁾ srebrom inkrustiranih očiju.

U pariškoj Bibliothèque nationale nalaze se dvije slične posude nepoznate provenijencije.²⁰⁾

Mnoge od ovih posudica nađene su u Egiptu, a slične posudice ovoga tipa vezane su uz Egipat likovima koje prikazuju.

U Akkermanu, antiknom Tyrasu, na sjevernoj obali Crnoga mora nađena je posudica u obliku poprsja vrlo sličnog tipu vinkovačkog poprsja, a prikazuje vjerojatno djevojku iz istočne Afrike.²¹⁾

U Budimpeštanskom muzeju nalazi se posuda sličnog tipa sa prikazom Etiopijca, rad kraja drugog stoljeća poslije Kr.²²⁾

Uporediti se može još i slična posuda iz Corbridgea u sjevernoj Engleskoj²³⁾ i posuda zbirke Graf, koja potječe iz Egipta.²⁴⁾

Zatim:

R. IV, 354, 2. Lyon.

R. V, 307, 7. Strassburg.

Prema tome vrlo je vjerojatno da tip ovakvih posudica potječe iz Egipta, te je možda ispravna slutnja Miloja M. Vasića da su naši primjerci lokalni proizvodi doseljenika sa Istoka.²⁵⁾

Velika raznovrsnost izrade ovih posudica, a napose i samih četiriju primjeraka što se nalaze u Jugoslaviji, upućuje na to da bi to mogli biti radovi lokalnih proizvađača neizvjesnih narodnosti, koji su oponašali uzorke aleksandrijskih radionica.²⁶⁾

¹⁷⁾ Perdrizet, *Bronzes grecs de la collection Fouquet*, str. 14, br. 11, tab. VII, Visina 120 mm.

¹⁸⁾ Edgar, broj 27741. (Prema Perdrizet, l. c.)

¹⁹⁾ Joubin, *Bronzes et bijoux*, str. 6, br. 19, Visina 190 mm. (Prema Perdrizet, l. c.)

²⁰⁾ Babelon-Blanchet, str. 194, broj 437, visina 127 mm; str. 208, br. 471, visina 110 mm. Br. 437 sliči svojim oblikom kostolačkom primjerku, a broj 471 nema odjeće te sliči time primjerku iz Straldže.

²¹⁾ *Oesterr. Jahresh.*, VII, 1904, str. 197 do 203, slika 96—98. Na strani 199 spomenute su i druge posude crnačkog tipa.

²²⁾ *Arch. Anz.*, 1915, str. 35, slika 12.

²³⁾ *Arch. Anz.*, 1914, 399, slika 6.

²⁴⁾ *Arch. Anz.*, 1890, str. 157, broj 7.

²⁵⁾ George Seure i Salamon Reinach drže da su i u Trakiji radili sirski ili egipatski doseljenici. (*Revue archéologique*, 1922, I, str. 68 ss.)

²⁶⁾ V. Fr. Drexel u *Bonn. Jahrb.*, 118, str. 177 i 207.

Sl. 4. Priapus. Srebrni kipić, negda u Hrv. nar. muzeju u Zagrebu. Crtež Mijata Sabljara.

296. Priapus.¹⁾ Srebrni kipić. Nađen »med okolicama Lučko i Prečko kod Stupnika«. Darovao Dragutin König, župnik u Vrapču, 13 kolovoza 1862 godine. Na izložbi u Zagrebu godine 1864 izgubljen.

Visina 42 mm. Težina 1¾ lota. Stojeći bradati Priapus sa kapom na glavi obučen je u dugu odjeću, koju je sprijeda podigao obim rukama tako da se vidi goli donji dio tijela do iznad spolovila. U krilu plašta drži voće i cvijeće. Stoji na tankoj pločici. (Sl. 4).

Vrlo sličan brončani kipić nađen je kod Splita (Gladnice prema Mravincima).²⁾

Up.: R. II, 74, 4. Baden, Aargau.

74, 5. Bonn.

74, 7. Caylus, II, 45, 3. Od srebra.

R. III, 232, 4. Zbirka Warocqué, Mariémont.

R. V, 26, 2. Genève. Od kamena.

Prema ovim podacima taj je tip bio poznat naročito u zapadnom dijelu rimske države.

297. Pigmej borac. Nađen u Osijeku. Nabavljen putem Ivana pl. Bojničića. Visina 49 mm. Zelena patina.

Goli stojeći pigmej, okrenut lijevo, nasrće prema svojoj lijevoj strani, održavajući se u elastičnom, lako pokretnom stavu na lijevoj nozi svinutoj u koljenu i desnoj nozi ispruženoj postrance. U spuštenoj desnoj ruci držao je (danas nestali) mač, a u uzdignutoj lijevoj (također nestali) štit. Na glavi kaciga u obliku polovine jajeta, bez obraznica. (Tab. IX sl. 2).

Sasvim sličan primjerak, nađen također u Osijeku, pohranjen je u osječkom Gradskom muzeju. Visina 80 mm.

Up.: R. V, 308, 1. Vieux. Calvados.

R. V, 514, 4. Compiègne.

R. II, 564, 1. Avignon.

R. II, 564, 3. Bibliothèque nationale, broj 508.

Kako su slični primjerci nađeni u Galiji, moguće je i osječki primjerak galskog podrijetla. Tipovi ovakvih kipića pigmeja nastali su u Aleksandriji, kako svjedoče prikazi nilskih predjela što svakako odanle potječu, a na kojima se vrlo često javljaju pigmeji.¹⁾ No, kako je pokazao Fr. Drexel,²⁾ galski su majstori znali stvarati vrlo dobre proizvode, za koje su se poslužili aleksandrijskim uzorcima.

¹⁾ Mijo Sabljara, Imovina Narodnog muzeja, 8. Tekući broj 2. U inventaru se sačuvao crtež kipića od Mije Sabljara. Kipić spominje dr. Josip Brunšmid u *Vjesniku hrv. arh. dr.*, n. s., XIII, 1913 i 1914, str. 208.

²⁾ Inv. br. 4587. Visina 22.5 mm.

¹⁾ M. Bieber, *Die antiken Skulpturen und Bronzen in Cassel*, str. 74, br. 239.

²⁾ *Bonn. Jahrb.*, 118, str. 177 i 207.

298. Pigmej. Sisak, godine 1914. Visina 45 mm. Patina zelena, no na mnogim dijelovima lica, trbuha i drugdje manjka. (Tab. IX sl. 4).

Goli pigmej sa vrlo velikim phallusom stoji na kržljavim, raskrečenim nogama i drži u uzdignutoj i pruženoj desnoj ruci za rep dvije ptice slične golubima, a u uzdignutoj u laktu svinutoj lijevoj ruci drži donji dio amfore, koje se gornji dio naslanja na njegovu glavu. Glava mu je pokrita kacigom, koja je na vrhu ušiljena. Sprijeda se na kacigi nalazi čelni obruč, koji se prema sredini uvrh zašiljuje. Lice je pigmeja groteskno raskreveljeno kao od pohlepe. Trbušni mišići vrlo su istaknuti. Noge su dolje spojene prečkom. Od lakta desne ruke ide odostrag prema trbusima ptica kao neka grana, koja se spušta niže gotovo do razine tla. Tom granom pomogao si je lijevač, da lakše izlije i sigurnije poveže ove krhke dijelove kipića.

Ovaj mi je tip inače nepoznat. Slični prikaz bradatog grotesknog starca sa guskom i amforom nalazio se u zbirci Fouquet.¹⁾

Up.: R. V, 514, 3. Compiègne.

R. II, 565, 5. Zbirka Dutuit.

R. IV, 358, 1. Pollak. Rim.

299. Mladić, koji žrtvuje. Iz Siska. Visina 110 mm. Patina vrlo manjkava, te stoga kipiće sigurno potječe iz Kupe. Vrlo dobro je sačuvan. Šuplje je lijeven, te je na sploštenoj stražnjoj strani otvorena šupljina od ramena do nogu, tako da je morao biti pričvršćen na neki predmet. (Tab. IX sl. 5).

Stojeći mladić, lovorom ovjenčane glave, odjeven u tuniku kratkih rukava i togu sa umbom prebačenu preko lijeve ruke, drži u podignutoj u laktu svinutoj, lijevoj ruci acerru, u kojoj su kuglice tamjana prikazane sitno ubodenim točkama, a sprijeda je na kutiji jasno ocrtana brava. Palac i kažiprst ispružene malo spuštene desne ruke drže zrno tamnjana, koje se ne razabire, a ostala tri prsta su savita.¹⁾

Up.: R. II, 504, 2. Louvre.²⁾

R. III, 267, 1 = IV, 302, 4. Marseille br. 779.

Zatim, glave pokrivena togom:

R. II, 503, 6, 7. Bibliothèque nationale, broj 870, 869. Bibliothèque nationale, broj 868.

R. II, 504, 1. Lyon.

Sa paterom u desnici:

R. IV, 310, 2. Dijon.

R. IV, 310, 9. Boscoreale.

R. II, 503, 4. Louvre.

R. V, 247, 3. Neris?

¹⁾ R. V, 305, 7, 8.

²⁾ Prikazan je Rimljanin, koji žrtvuje, možda svećenik ili koji ugledan čovjek, a možda i njegov Genius, kako se često stavlja u kućne kapele među lare, ali Genius

obično nosi u lijevoj ruci rog obilja. (Bieber, *Cassel*, str. 72, broj 225.)

²⁾ De Ridder, str. 101, br. 750, tab. 50. Poledina šuplja kao na sisačkom primjerku. Visina 103 mm. Patina zeleno-crnkasta.

300. Autumnus. Nalazio se u Pokupskom Brestu, u kapeli Sv. Barbare. Darovan muzeju 1923. (Tab. IX sl. 6).

Visina 85 mm. Patina tamno-zelena. Šuplje ljeveno. Lice i tjeme vrlo ožuljani. Po tijelu rupice od lošeg lijevanja. Straga je kipiće splošten, a od ramena do tla otvorena je šupljina, tako da je morao biti pričvršćen na neki predmet.

Genij jeseni prikazan je kao golobradi mladić debeljuškasta lica odjeven u plašt koji je prebačen preko gornjeg dijela glave, a spušta se straga sve do tla. Na prsima se sastaju dva okrajka plašta skopčana okruglom kopčom. Treći kraj plašta omotan je oko lijeve podlaktice i spušta se uz nogu u cik-cak naborima prema zemlji. U laktu previnuta lijeva ruka nosi rog obilja iz kojega vire plodovi, a spuštena desna ruka drži grozd.

Nije mi poznat nijedan primjerak ovakova brončana kipića. Vjerojatno su naši domaći majstori pretvorili u brončani kipiće reljefni prikaz čest na grobnim spomenicima, koji se i kod nas javlja na jednom sarkofagu iz Solina u splitskom Arheološkom muzeju-¹⁾ te slično na jednom reljefu u Ptuju,²⁾ gdje genij zime u desnoj ruci drži zeca, a u lijevoj trstiku.

301. Amor sa bakljom. Iz Dalja. Darovao Josip Škiva 1922 godine. Kipiće, visok 55 mm, stoji na 85 mm visokom nastavku, obla prereza, koji postaje gore trostran, a na uglovima čini se da je lišćem urešen. Lice Amora ožuljano. Straga je kipiće također pomno izrađen i na kosi i krilima detalji su gravirani. (Tab. IX sl. 7).

Goli krilati Amor stoji na desnoj nozi, a svinuta lijeva noga, prekrštena ispred desne, opire se prstima o zemlju. Naslonio se na spuštenu baklju, koje se drugi kraj nalazi pod njegovim lijevom pazuhom. Ljevu ruku sa nešto stisnutim vijencem spustio je niz baklju, a desnom rukom uhvatio se za lijevo rame.

Nije mi poznat nijedan primjerak ovakova Amora u bronci, dok je u kamenu ovaj tip vrlo čest kao nadgrobni ures.

Up.: R. I, 358, 5. Oxford.

R. I, 360, 2. Firenze.

R. V, 196, 5. Klagenfurt.

R. V, 197, 6. Klagenfurt.

R. V, 501, 3. Bonn. Desna ruka spuštena.

R. VI, 98, 8. Babilonija. Glavom se opro o lijevu ruku.

Arch. Anz., 1913, str. 371, 13—15. Drobeta.

Bio je ovaj motiv dobro poznat i kod nas:

Reljef iz Čakovca kod Josipdola (Metulum). (Vjesnik hrv. arh. dr., n. s., VIII, 1905, str. 89, broj 166.)

Reljef iz Srijemske Mitrovice. (Ibid., str. 71, broj 131.)

Spomenik Pomponiae Verae iz Solina. (Bull. dalm., 1903, tabla III.)

¹⁾ Iveković, *Dalmatiens Architektur und Plastik*, Wien, 1910—1915, tabla 245, 1.

²⁾ Abramić, *Poetovio*, str. 55, sl. 13.

Lijeva pobočna strana sarkofaga Dobrog pastira iz Solina. (Bull. Dalm., 1905, tabla III, slika 2.)

Može se naći još na mnogobrojnim neobjelodanim grobnim spomenicima nađenim u Jugoslaviji.

Možda su, kao i kod prijašnjeg kipića, domaći majstori prenijeli u sitnu brončanu plastiku prikaz koji se inače javlja u kamenu.

302. Venus (?). Ručka posude. Iz Starog Slankamena. Kupljena 1904 od Dušana Bugarčića. Visina 138 mm. Na gornjem dijelu ručke prikazana je stojeća žena, koja je obim rukama podigla svoju dugu haljinu, tako da se vidi nagi donji dio tijela sve do iznad pupka. Odjeća joj je kliznula i s lijevog ramena, tako da se vidi naga lijeva grud. Kosa joj je raščešljana po sredini i svezana u čvor u zatiljku. Ispod nogu žene nalazi se ukras u obliku dolje okrenutih dvaju spiralno zavijenih listova, između kojih se nalazi šiljati treći list. Taj ures čini prelaz k donjem dijelu ručke: zaokruženoj ataši, na kojoj su prikazane dvije suprotstavljene ptice, što piju iz amfore u sredini. Ataša dolje završuje malim okruglim privjeskom poput kaplje. (Sl. 5).

Čitava kompozicija ručke čini se da označuje ženu (Veneru?) kao izvor života, budući da je i kasnije ovaj drevni motiv dviju ptica, što piju, postao kršćanskim simbolom božanskog vječnog izvora života.

Ovaj tip razgolićene žene svojstven je zapravo prikazu Hermafrodita:

R. II, 177, 5. Tell Ramses kod Damanhour. Louvre broj 390.¹⁾

R. V, 79, 3. Iz Serapeuma u Memphisu. Louvre, broj 391.²⁾

R. V, 79, 4, 5. Zbirka Fouquet.

Slično dekorativno upotrebljen ovaj motiv na ručici oinohoe:

R. II, 178, 4. Donji Egipat. Louvre broj 2792.³⁾

U muzeju u Bordeaux-u nalazi se brončani kipić na ovaj način prikazane žene.⁴⁾

Prikazi Hermaphrodita ovoga tipa upućuju na Egipat kao mjesto proizvodnje, a i oblik ataše i kompozicija njenih uresa odgovaraju atašama aleksandrijskih posuda.⁵⁾ Prema tome je ručica iz Slankamena možda aleksandrijski rad, ili je barem izrađena po aleksandrijskim uzorima.

¹⁾ De Ridder, str. 61. Visina 140 mm.

²⁾ De Ridder, str. 61, tabla 32. Visina 132 mm.

³⁾ De Ridder, II, str. 118, tabla 100. Visina 220 m. Na donjoj ataši Amorova glava. Iz ataše diže se cvjetna čaška, u kojoj se nalazi

Hermaphrodit, koji rukama drži nabore odjeće. (Crtež kod Reinacha netočan.)

⁴⁾ R. II, 337, 4.

⁵⁾ *Abhandlungen der philolog. histor. Classe der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, 14, Leipzig, 1894, Theodor

Sl. 5. Venus. Brončana ručka posude. Iz Staroga Slankamena.

303. Meduzina maska. Iz Siska. Promjer 59 mm. Izrađena je od okrugle pločice tanko iskucanog brončanog lima, a detalji su gravirani. Lijevi dio pločice je odkrhnut. Patina zelena. Okrugla

Sl. 6. Meduzina maska. Brončan okov iz Siska

Meduzina glava pokriva čitavu površinu pločice. Kose su prikazane u velikim skupovima uvojaka, što uokviruju lice. Gravirane su oči i zjenice, po jedna duboka bora sa svake strane usta i detalji kose. Ova maska vrlo sliči stilom izrade, a naročito graviranim očnim rubom, izdubenim zjenicama i debelim usnama na osobite figuralne uresne okove, nađene ponajviše u krajevima oko srednjeg i donjeg Dunava, a proizvedene vjerojatno u panonskim i mezij-skim carskim tvornicama oružja u II stoljeću poslije Krista.¹⁾ Držim, da ju valja ubrojiti među te proizvode. (Sl. 6).

304. Ovnova glava kao ures na kraju drška kaserole. Iz Solina. Iz zbirke Lanza, pridošlo 1902 iz zoološkog muzeja. Duljina 165 mm. (Sl. 7).

Držak urešen izljbinaima (kanelirama) završava na jednom kraju ovnom glavom, a na drugom atašom urešenom viticama. Vrlo dobro izrađena ovnova glava ima 6 uvojaka dlake između rogova, a 8 ispred rogova povrha čela. Na vratu deset uvojaka, u dva reda po tri i u jednom po četiri.

Sl. 7. Ručka brončane kaserole iz Solina

305. Sličan primjerak posjeduje zagrebački muzej iz Samatovaca kod Bizovca,¹⁾ u fragmentu dugom 65 mm. Na glavi između rogova tri uvojka, sprijeda ništa, a na vratu u dva reda po četiri uvojka.

Schreiber, *Die alexandrinische Toreutik*, str. 335, slika 69, br. 48.

¹⁾ Fr. Drexel, *Römische Paraderüstung*, Bulićev zbornik str. 55—72. Meduzine maske v. naročito strana 62, bilj. 22. *Jahreshefte*, VI, 1903, str. 71 C, bilješka 9, str. 72.

¹⁾ Ljubić, *Popis predmeta iz predhistoričke dobe u Nar. zem. muzeju u Zagrebu*, 1876, str. 47, br. 2, tab. IV, broj 11.

Ljubić, *Popis arheologičkoga odjela, I*, 1889, str. 163, 14. Iskopao 1869 Jean Victor.

306. Sličan fragmenat, također u zagrebačkom muzeju, nađen je u Petrovcima kod Vukovara u Kallayevom vinogradu. Kupljen 1902. Duljina 85 mm. Između rogova izrađeno je devet uvojaka, sprijeda ništa. Na vratu 14 uvojaka, u dva reda po četiri i u jednom po šest.

Sličan držak nalazi se u ptujskom muzeju.¹⁾

Solinskom sličan primjerak nađen je u Novaesiumu,²⁾ u konjaničkoj kasarni.

Sasvim sličan držak sa atašom našao se u Halternu,³⁾ kojom prilikom je Gerhard Kropatschek upozorio na vrlo ranu pojavu ovakovih držaka, kao i na njihovu izradu u glini i bronci uz popis njemu poznatih primjeraka.⁴⁾

Vrlo mnogo sličnih primjeraka nađeno je u Italiji i u Bugarskoj. U selu Pamukčij, 15 klm jugozapadno od Stare Zagore u Bugarskoj, nađena je patera sa ovakovim drškom⁵⁾ zajedno sa dvije druge brončane posude, vjerojatno u zidanom grobu. Duljina drške 12 cm, a patere zajedno s drškom 32 cm. Oči ovna inkrustirane su srebrom. Sudeći po analogijama, koje pokazuju druge dvije posude sa nalazima u Panagjurištu i Bulustri, vjerojatno sve tri posude nisu starije od helenističke dobe.

U mogili istočno od sela Karaagač kraj Anhiala u Bugarskoj nađena je uz druge predmete djelomično sačuvana patera sa ovakovim drškom,⁶⁾ dugim 135 mm, urešenim ovnom glavom, i pripojenim atašom uz pateru. Užljebine na dršku završuju na obje strane zaobljeno, te se finoćom izrade razlikuju od grubljih primjeraka zagrebačkog muzeja. Čitav grobni nalaz pripada prvom stoljeću poslije Krista, a zagrebačke primjerke valjalo bi po izradi datirati u drugo ili treće stoljeće.

U grobu kod sela Straldže (Jambolsko) u Bugarskoj, koji se može datirati oko sredine II stoljeća poslije Krista, nađena je patera sa ovakovim drškom i atašom urešenom viticama.⁷⁾

Vrlo bliz solinskom primjerku je držak patere nađene u grobu u Balčiku (antikna Dionysopolis), 35 km sjeveroistočno od Varne.⁸⁾

Ataša je također urešena viticama, čiji su prepleti bogatiji od onih na solinskoj ataši. Na njoj su rupe za zakovice. Duljina drška 170 mm. Potječe vjerojatno najkasnije iz srednjeg carskog doba.

Sličan držak sa drukčijom atašom, dug 140 mm, nađen je u grobu vjerojatno II—III stoljeća poslije Krista kod sela Gorsko Ablanovo (Popovsko) u Bugarskoj.⁹⁾

Up. sličnu pateru nađenu kod Kadinog Mosta (Kjustendil) u Bugarskoj.¹⁰⁾

¹⁾ Abramić, *Poetovio* (njem.), str. 116, broj 120.

²⁾ *Bonn. Jahrb.*, 111—112, Novaesium, tabla XXXII, 11, str. 409. Duljina 153 mm.

³⁾ *Mitteil. der Altertums-Komm. für Westfalen*, V, 1909, str. 47 i 545, tabla XXXV, 1.

⁴⁾ *Ibid.*, str. 344.

⁵⁾ *Izvestija na blg. arh. inst.*, II, 1923—24, str. 213—214, slika 80.

⁶⁾ *Izvestija na blg. arh. inst.*, V, 1928/29, str. 23, broj 10, slika 22 i 25.

⁷⁾ *Izvestija na blg. arh. inst.*, VII, 1932/33, str. 387, br. 2, slika 138.

⁸⁾ *Oesterr. Jahreshefte*, XV, 1912, *Beiblatt*, str. 119, broj 21, slika 98 i 99 na str. 123.

⁹⁾ *Izvestija na blg. arh. inst.*, VIII, 1934, str. 60, slika 46 i 47.

¹⁰⁾ *Izvestija arh. druž.*, I, str. 178.

U muzeju u Akvileji nalazi se jedan primjerak sa krnjom atašom, na kojoj je motiv vitica sličan solinskom. Pripada općinskoj zbirci. Duljina drška do ataše 118 mm. Drugi primjerak istoga muzeja,¹¹⁾ bez ataše, ispunjen je olovom.

U tršćanskom Museo di storia ed arte nalaze se dva primjerka sa atašama poput solinskog primjerka. Jedan pripada zbirci Sartorio. Duljina 130 mm. Drugi je iz zbirke Curro. Duljina 145 mm.

Vrlo lijepa patera sa ovakovim drškom i sa fino graviranim uresom vitica na ataši, nađena je u Boscoreale i pripada posljednjem dobu pred provalu Vezuva.¹²⁾

Druga ovakova patera iz Boscoreala sa bogatijim plastičnim uresom nalazi se u Britskom muzeju.¹³⁾

U Pompejima nađena je patera sa ovakovim drškom u atriju jedne kuće sa drugim predmetima, koji su bili vjerojatno pohranjeni u kakvoj škrinji.¹⁴⁾

U napuljskom muzeju ima još ovakovih primjeraka.¹⁵⁾

I u Mađarskoj su nađene ovakove posude i dršci.¹⁶⁾

Dva takova drška nalaze se u berlinskom Antiquariumu.¹⁷⁾

Druga dva u bečkom Kunsthist. Hofmuseum.¹⁸⁾

Jedan u Louvreu.¹⁹⁾

Zanimljivo je da se ovakovi dršci nalaze i na posudama od pečene zemlje.

Jedan od najljepših primjeraka potječe iz Chieti²⁰⁾ (antikni Teate, glavni grad malog sabelskog plemena Marrucina na istočnoj obali srednje Italije). Ovnove oči su šuplje, pa su vjerojatno nekoć bile ispunjene obojenim staklenim zrcima. Rad prve četvrti prvog stoljeća prije Krista.

Zatim dva primjerka iz Pergama u berlinskom Antiquariumu,²¹⁾ jedan ranorimski, zeleno glazirani primjerak iz Smirne u muzeju u Bruxellesu,²²⁾ a jedan u sigillata tehnici iz svršetka prvog ili početka drugog stoljeća poslije Krista, rađen u Rheingau-u ili u Wetterau-u, u zbirci Altertumsvereina u Mainzu.²³⁾ Bilo je takvih držaka i od stakla.²⁴⁾

Posuda sa dršcima kakvi se nalaze u zagrebačkom muzeju bilo je dakle već u helenističko doba, ali sudeći po slaboj izradi, naši će primjerci biti iz

¹¹⁾ Inv. br. 17372, duljina 115 mm.

¹²⁾ *Arch. Anz.*, 1900, str. 191, broj 22—27, slika 20. V. i str. 177.

¹³⁾ Walters, *Catalogue of the bronzes*, broj 882, tabla 25.

¹⁴⁾ *Notizie d. scavi*, 1908, str. 294, slika 21.

¹⁵⁾ *Museo Borbonico*, XI, tabla 28 i 29.

¹⁶⁾ *Arch. Értesítő*, II, str. 71, slika 4 ab (Nagylook). Duljina drška 104 mm.

Budapest Régiségei, IV, str. 55, slika 5 abc (Somodor).

¹⁷⁾ Friederichs, br. 1475 i 1476.

¹⁸⁾ *Arch. Jahrb.*, 1909, str. 30, br. 5—6. Up. *Bulletin de l'inst. d'arch. liegeois*, XXIX, 1900, str. 166 ss., tabla D, slika 1 i 1 bis.

¹⁹⁾ De Ridder, II, str. 140, broj 5050, tabla 107, duljina 155 mm.

²⁰⁾ *Arch. Anz.*, 1909, str. 559, sa slikom.

²¹⁾ Inv. P. 250, 251. *Arch. Anz.*, 1909, str. 560, bilješka 14.

²²⁾ *Mitt. der Altertumskommission für Westfalen*, V, 1909, str. 200. Bruxelles, *Mus. roy. du Cinquantenaire*, inv. br. M. 534.

²³⁾ Up. još: Hölder, *Die Formen der Römischen Tongefässe*, tab. XXIII, 10. Doell, *Slg. Cesnola*, Mémoires de l'ac. de St. Petersb., ser. VII, tom. XIX, 4, 1873, tab. XIII, 10, broj 818.

²⁴⁾ Kisa, *Das Glas im Altertum*, str. 584, slika 191.

2—3 stoljeća poslije Krista. Izradili su ih možda domaći majstori prema opće rasprostranjenom uzorku.

307. Vodoravna ručica sa dvije ataše u obliku ptičje glave. Iz Kupe kod Siska, jaružanje u maju 1912 godine. Širina 150 mm. Visina 80 mm. (Sl. 8).

Ručica u oblizu luka urešena je u srednjem dijelu sa tri kolutaste odebljine, a na oba kraja završuje atašama iz kojih se uzvijaju vratovi sa ptičjim (orlovskim?) glavama. Oči ptica su ugravirane. Između glave i vrata poprečni niz točkica, a na vratu zarezi označuju perje. Na gornjem dijelu ručice nalaze se dva usporedna niza polumjesečastih ureza.

308. Nepotpuno sačuvanu ručicu istoga tipa, također izjaružanu iz Kupe kod Siska, darovao je muzeju godine 1910 tehnički savjetnik Antun Bukvić, pretstojnik riječno-mjerničkoga ureda u Sisku.

Ručica je jednaka prijašnjoj, a ataše su okrhane i manjkaju ptičji vratovi. Na atašama se još djelomično vidi po jedan list sa velikim zupcima. Na gornjem dijelu ručice spušta se od kolutastih odebljina prema atašama sa svake strane po jedan šiljati list. Iz Kupe potječu još dva ulomka ovakovih ručica (broj 309, broj 310), od kojih je jedan mala lijeva ataša sa ptičjom glavom (duljina 35 mm), a drugi samo dio veće desne ataše u obliku vrata sa pačjom glavom (duljina 35 mm).

U rimskom logoru Novaesiumu¹⁾ nadene su djelomično sačuvane dvije ovakove ručice. Obje imadu u sredini tri kolutaste odebljine. Jedna (broj 14) ima još desnu atašu bez vrata, a druga (broj 15) lijevu atašu sa ptičjim vratom i glavom.

Vrlo slična ručica nalazi se u muzeju u Casselu,²⁾ ali joj je provenijencija nepoznata. U sredini ručice nalaze se četiri kolutaste odebljine. Desna ataša završava ptičjom (pačjom?) glavom, a lijevoj ataši manjka gornji dio vrata. Širina ulomka 155 mm. (Čitavog komada morala je iznositi 195 mm.) Visina 80 mm.

Jednake ručice nalaze se na jednoj posudi u obliku kuglinog isječka iz Boscoreala, u Berlinu.³⁾ Objelodanivši ovu posudu Pernice je spomenuo da berlinski Antiquarium posjeduje još jednu posve jednaku posudu nepoznate provenijencije. Mnogobrojni primjerci ovakovih držaka, kako upozoruje Margareta Bieber, nalaze se u Kairu,⁴⁾ Napulju⁵⁾ i u Konzervatorskoj palači u Rimu.

311. Karika sa tri kuke u obliku heniska. Izjaružana iz Kupe kod Siska u maju 1912 godine. Visina 55 mm. Širina 53 mm. Takve karike pripadaju va-

¹⁾ *Bonn. Jahrb.*, 111—112, str. 410, broj 14, duljina 80 mm; broj 15, duljina 90 mm. Nade u zgradi broj 124. Tabla XXXIII A, 14—15.

²⁾ M. Bieber, *Cassel*, str. 91, broj 410, tabla LIII.

³⁾ Pernice, *Arch. Anz.*, XV, 1900, str. 190 s, broj 20, slika 18. Visina 110 mm, promjer 335 mm.

⁴⁾ Edgar, broj 27948—56. Tabla X.

⁵⁾ Inv. br. 70249—54.

Sl. 8 Ručica sa brončane posude. Iz Siska

Sl. 9 Brončana karika sa tri kuke sa vage. Iz Siska

gama kakve su se našle u Pompejima.¹⁾ Kuke su nosile lančiće, o kojima su visjele posudice u kojima se vagalo. (Sl. 9).

Sasvim jednak primjerak nađen je u logoru Caceres, koji je postojao od jeseni 79 do proljeća 77 godine prije Krista.²⁾

Visina 80,3 mm. Širina 75 mm. U kaštelu Wiesbaden nađen je sličan primjerak, ali nemarnije izrađen.³⁾

U muzeju u Mainzu nalaze se slični primjerci raznih veličina, ali samo sa dvije kuke.⁴⁾

U Louvreu se nalazi također jedan takav primjerak sa dvije kuke.⁵⁾ Sisacki primjerak pripada, sudeći po vrlo dobroj izradi i po analognim primjercima u Pompejima i u Caceres, vjerojatno ranom carskom dobu, valjda prvoj polovini prvog stoljeća poslije Krista.

QUELQUES BRONZES ANTIQUES CONSERVÉS AU MUSÉE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE DE ZAGREB

La plupart des bronzes antiques figurés conservés au Musée d'archéologie et d'histoire de Zagreb ont été publiés par M. Josip Brunšmid dans le treizième fascicule de la nouvelle série du *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, 1913/1914, p. 207—268.

Dans l'article présent (qui est un extrait de la thèse de doctorat présentée à la Faculté des Lettres de Zagreb en 1938) quelques bronzes seulement, et parmi ceux quelques inédits, sont étudiés concernant l'époque et le lieu de leur production.

¹⁾ Matteo della Corte, *Librae pompeianae u Monumenti antichi*, XXI, str. 6—42, str. 7, slika 1 b, str. 26, slika 5.

²⁾ *Arch. Anz.*, 47, 1932, str. 360, slika 5, broj 2.

³⁾ *Obergerm. rät. Limes*, broj 31, str. 94, C 22, tabla X, slika 46.

⁴⁾ *Ibid.*, str. 94.

⁵⁾ De Ridder, II, str. 191, broj 3688, tabla 120.

No 288. Miroir de provenance inconnue, produit certainement à Préneste dans la première moitié du quatrième siècle avant J. C. Diamètre 162 mm, hauteur 338 mm. Il représente très vraisemblablement le meurtre de Clytemnestre par Oreste en présence d'Electre. Le manche, joigné à l'envers actuellement, est postérieur et fut produit probablement dans un atelier de Syrie ou d'Alexandrie à l'époque hellénistique.

No 289. Attache en forme de tête de lion (largeur 50 mm, hauteur 60 mm) avec deux anses, provenant de Novi Vinodolski, a été très vraisemblablement produite dans un atelier de l'Italie méridionale au IVe siècle av. J. C. Une attache semblable avec deux anses et une attache correspondante fut trouvée récemment à Budva (conservée au Musée du Prince Paul à Belgrade).

No 3. Jupiter, en argent, provenant du fleuve Kupa près de Sisak, 47 mm de hauteur, et

No 290. Jupiter, en bronze, provenant de Osijek, 64 mm de hauteur, présentent un type inconnu ailleurs et créé probablement par un artiste pannonien, ce qui expliquerait le redoublement inartistique du motif de la draperie jetée sur les épaules. No 3 remonte vraisemblablement au plus tard dans la première moitié du deuxième siècle de notre ère, tandis que no 290 sera plus récent.

No 83. Vase en forme de buste d'enfant, provenant de Vinkovci et trouvé dans un tombeau daté par une fibule au plus tard dans la seconde moitié du troisième siècle de notre ère. Hauteur avec l'anse élevée 200 mm.

Un vase semblable fut trouvé à Kostolac aussi dans un tombeau. Hauteur avec l'anse élevée 195 mm.

Un troisième vase semblable, conservé au Musée des arts et métiers de Zagreb, devrait provenir de Macédoine. Le style et la technique le rapprochent aux produits exécutés probablement dans les fabriques d'armes impériales du IIe siècle de notre ère, situées en Pannonie et en Mésie. Hauteur avec l'anse élevée 182 mm.

Un quatrième exemplaire semblable trouvé à Srijemska Mitrovica (hauteur 260 mm) est d'exécution beaucoup plus soignée et ressemble à un vase trouvé en Bulgarie à Rila Selo dans un tombeau.

Il paraît d'après d'autres exemplaires semblables que ce type de vase ait été inventé en Egypte et copié en Panonie et les contrées voisines par des artisans locaux, venus de l'Orient peut-être.

La forme de l'anse indique que le vase de Vinkovci remonte au plus tard dans la première moitié du IIe siècle de notre ère.

296. Priape en argent, trouvé près de Stupnik en Croatie. Perdu à l'exposition de Zagreb en 1864. Reproduit d'après un dessin. Hauteur 42 mm. Représente un type usité dans la partie occidentale de l'Empire. Un exemplaire semblable trouvé près de Split est conservé au Musée archéologique de Split. Hauteur 22,5 mm.

297. Pygmée gladiateur, trouvé à Osijek. Hauteur 49 mm. Un exemplaire semblable de 80 mm de hauteur, trouvé également à Osijek, est conservé au

musée de cette ville. D'autres exemplaires semblables paraissent témoigner que ce type ait été particulièrement usité en Gaule et que les exemplaires d'Osijek proviennent de là, ou aient été produits par un artisan influencé par des Gaulois.

298. Pygmée portant une amphore et deux oiseaux (pigeons?). Trouvé à Sisak. Hauteur 45 mm. Une représentation semblable d'un vieillard grotesque se trouvait dans la collection Fouquet. Il est probable que le pygmée soit importé d'Alexandrie où des représentations pareilles étaient en vogue.

299. Sacrificateur, trouvé à Sisak. Hauteur 110 mm. Il porte une acerre dans la main gauche et un grain d'encens dans la main droite. Il est difficile de déterminer le lieu où il fut produit, mais il est probable que c'était dans la partie ouest de l'Empire.

300. Autumnus. Conservé antérieurement dans la chapelle de Sainte Barbe à Pokupski Brest et trouvé vraisemblablement quelque part dans les lieux voisins. Hauteur 85 mm. Applique. Dans la m. g. une corne d'abondance, dans la m. d. une grappe de raisin. Il est probable que les artisans indigènes aient produit en bronze cette figure qui a été employée ailleurs sur des monuments funéraires en pierre.

301. Amour à la torche. Trouvé à Dalj. Hauteur 55 mm. Hauteur de la partie inférieure qui sert de piédestal 85 mm. Cette figure aussi est vraisemblablement la transposition locale d'un motif très fréquent sur des monuments funéraires en pierre, produits en Pannonie et en Dalmatie ainsi qu'ailleurs.

302. Vénus (?). Anse d'un vase, trouvée à Stari Slankamen. Hauteur 138 mm. Les deux oiseaux buvant d'une amphore, qui sont représentés sur l'attache inférieure, suggèrent l'idée que la femme ait été interprétée comme la source de la vie. La figure de femme, empruntée aux représentations de l'Hermaphrodite usitées en Egypte, ainsi que la forme de l'attache et la composition ornementale indiquent que cette anse ait été produite en Alexandrie, ou peut-être ailleurs sous l'influence alexandrine.

303. Masque de Méduse, trouvé à Sisak. Diamètre 59 mm. D'après la technique et le style ce morceau paraît avoir été produit dans une des fabriques d'armes impériales qui existaient au deuxième siècle de notre ère en Pannonie et en Mésie.

304. Manche de casserole terminant en tête de béliet. Provenance: Solin. Longueur 165 mm.

305. Manche semblable provenant de Samatovci près de Bizovac en Slavonie. Longueur 65 mm.

306. Manche semblable provenant de Petrovci près de Vukovar en Slavonie. Longueur 85 mm.

Des manches semblables ont été trouvés fréquemment dans les pays voisins de Yougoslavie ainsi qu'ailleurs. Il est possible que les exemplaires trouvés en Yougoslavie aient été produits au IIème ou IIIème siècle ap. J. C. par des artisans locaux d'après un type connu déjà à l'époque hellénistique.

307. Anse horizontale munie de deux attaches en forme de tête d'oiseau, provenant du fleuve Kupa près de Sisak. Largeur 150 mm, hauteur 80 mm.

308. Anse semblable, moins bien conservée, de même provenance.

309. Petite attache gauche d'une anse semblable, de même provenance. Longueur 35 mm.

310. Partie d'une attache semblable plus grande, de même provenance. Longueur 35 mm.

Deux anses semblables ont été trouvées à Novaesium. Un vase en forme de calotte sphérique, provenant de Boscoreale et conservé à Berlin, porte deux anses de ce type. A Berlin se trouve un vase semblable de provenance inconnue. Des anses très proches sont conservées au Caire, à Naples, à Rome et un morceau de provenance inconnue à Cassel.

311. Bélière munie de trois crochets en forme d'hénisques, provenant du fleuve Kupa près de Sisak. Hauteur 55 mm, largeur 53 mm.

Des telles bélières appartiennent aux balances dont quelques exemplaires ont été trouvés à Pompéi.

Un morceau tout à fait semblable, trouvé au camp de Cacérès, qui existait de l'automne de l'an 79 jusqu'au printemps de l'an 77 av. J. C., ainsi que les exemplaires de Pompéi indiquent que l'exemplaire de Kupa n'est probablement pas postérieur à la première moitié du premier siècle de notre ère.

ZAGREB

IVAN BACH